

Alcedo

December 2015 Nr 3 Årg 37

Örkelljungabygdens Natur

Innehåll

Vinterns och vårens program	sid 3
Höstens fågelobsar	sid 6
Sjöar och vattendrag i Örkellunga	sid 11
Sjöarnas växtlighet	sid 15
Notblomster	sid 18
Spongier – en märklig djurgrupp	sid 20
Sjöhjortron på Värnsjöns botten	sid 21
Fågelvatten – Fågelskådning	sid 23
Fågellivet i våra sjöar	sid 27
Hägern – en säregen fågel	sid 32
Sandflodtrollsländans förvandling	sid 35
Att upptäcka sitt hemmavatten	sid 38
Fisklivet och kräftorna	sid 43
Karusser, karpar och sutare	sid 47
Edvin Johanssons fiskdammar	sid 51
Människan och vattnen	sid 56
Julpristävling	sid 66
Styrelse, avgifter m.m.	sid 67

Vi bjuder på ett fullmatat temanummer kring sjöar och vattendrag. Om djur och växter men också kulturhistoria som fiskodling, kvarnar m.m.

Trevlig julläsning!

Redaktionen

Redaktionen

Janne Johansson, Ingas väg 7, Ö. Ringarp, 286 91 Örkellunga,
0435-501 31, e-post: janne_ringarp@telia.com
Perry Vigelsbo, Ängelholmsvägen 49, 286 36 Örkellunga,
0435-510 58, e-post: vigelsbo@telia.com
Leif Sigbo, Bjäregatan 3, 286 31 Örkellunga, 0435-522 32
e-post: leif.sigbo@telia.com
Lena Ottosson, Hässleholmsvägen 47, 286 35 Örkellunga,
0435-511 03, e-post: lena@ottosson.net
Pär Svensson, Klockgatan 21, 286 34 Örkellunga, 0435-544 75
e-post: pergit@telia.com

Nästa nummer av **Alcedo** utkommer i maj. Manusstopp 30/4.

Omslagsbild framsida: Fedingesjön (Foto: Janne Johansson)

baksida: Lärkesholmssjön (Foto: Perry Vigelsbo)

Vinterns och vårens program

- 26/12 Lördag. Annandag jul. Hallands Väderö.** Bjärekretsen har gjort annandagen till en spännande exkursionsdag ut till **Hallands Väderö**. Missa inte chansen att uppleva denna säregna ö under en säregen årstid. Fika, kängor och varma kläder är en stor fördel. Avfärd från Netto kl. 08.⁴⁵. Samling vid Väderöbåtarna i Torekov kl. 09.⁴⁵. *Ansvarig* Eva Persson
- 16/1 Lördag. Hemmavandring.** Denna förmiddag hade vi tänkt ge oss ut i hemmamarkerna. Vinterfåglar och vinterståndare betittas och beundras. Exkursionsmålet blir en överraskning och avgörs först när vi vet mer om det aktuella vädret. Anpassad klädsel. Samling vid Netto kl. 09.⁰⁰. *Ansvarig* Zigge
- 6/2 Lördag. Vinterfågelexkursion.** Att vintertid rulla ut i ett övervintrande landskap är alltid spännande. Oberoende av om snön ligger tät eller skånevintern med sitt blötfuktiga ansikte har ”slagit” till igen. Fåglar i form av örnar, vråkar, gäss och korpar brukar visa upp sig. Samling vid Netto kl. 09.⁰⁰. Fika. *Ansvarig* Björn Herrlund
- 18/2 Torsdag. Årsmöte.** Föreningen summerar det gångna året. Därefter berättar ekologen och hembygdsvännen **Sven Jensen** om **skånska stengårdsgårdar**. Vi får bl.a. inblickar i hur arbetet med att uppföra dylika gården kunde gå till. Samling för årsmötet kl. 18.³⁰ i Utbildningscentrum. Föredraget direkt efter årsmötet. Enkel förtäring. *Ansvarig* Styrelsen
- 25/2 Torsdag. Holkspikning** Det är alltid rätt tid att snickra bostäder åt våra både små och stora holkbyggare. Vi har bräder som passar för både mesholkar och kattuggleholkar. Väl mött i Åslunga skola, slöjdsalen. Vi bjuder på en enkel fika. Samling kl. 18.⁰⁰. *Ansvarig* Björn Herrlund
- 3/3 Torsdag. Insekterna och ängen. Mikael Sörensson,** entomolog från Lund, föreläser i detta spännande ämne. Vad vore ängen utan dess insekter? Fjärilar, skalbaggar, steklar, tvåvingar och många andra insekter lever på ängens gräs och örter och utgör viktiga byggnadsstenar i den ekologiska väv som ingår i ängens ekosystem. Beroende på läge, solexponering och markfuktighet hyser olika typer av ängar delvis olika insektsarter. I takt med att ängsarealen minskat har allt fler insektsarter hamnat på rödlistorna, såväl i Sverige som i många delar av Europa. Att lära känna ängens fauna kan således ge anledning att vårda olika typer av ängsmiljöer för framtiden. Samling i Utbildningscentrums lokaler kl. 19.⁰⁰ *Ansvarig* Janne Johansson

10/3 Torsdag. Cirkelstart ängar. Under våren och försommaren genomförs en cirkel där ängarnas roll i forna tiders lanthushållning studeras mer ingående. Samling kl. 19.⁰⁰ i Centrumhuset. *Ansvarig* Janne Johansson

20/3 Söndag. Familjedag Denna utflykt i vårt närområde vänder sig speciellt till barnfamiljer. Välkomna att i all enkelhet vara med och upptäcka naturen tillsammans med era barn! Vi ser vad våren har att bjuda på. Oömma kläder och stövlar eller kängor på fötterna är lämpligt. Medtag fika, ev. korv då möjlighet till grillning kommer att finnas. Samling vid Netto kl. 09.³⁰. Avslutning framåt middagstid. *Ansvariga* Birgit Svensson, Eva Persson

30/3 Onsdag. Fågelläten för nybörjare! Cirkelstart. Ska vi gemensamt försöka lära oss de vanligaste fågellätena i vår? Blåmes, entita, gärdsmyg, taltrast, lövsångare och svarthätta är de arter som vi alla träffar på i vår omgivning. Men hur låter de när de sjunger? Vi genomför denna vår en ny cirkel i ämnet fågelläten. Första träffen blir en inneträff. Ta med dig fågellitteratur. Centrumhuset kl. 19.⁰⁰. *Ansvarig* Lennart Persson

16/4 Lördag. Flåssmyr. Det har blivit något av en tradition att i bästa vårtid förlägga en exkursion till någon av våra mossar. Detta år besöker vi delar av det stora mosskomplexet Flåssmyr i norra delen av kommunen. Med god tur hittar vi kanske spillningskorvar efter både tjäder och orre. Mat, kläder och kikare rekommenderas. Samling vid Netto kl. 08.⁰⁰. *Ansvariga* Janne Johansson och Patric Carlsson

24/4 Söndag. Värnsjö-vandringen. Naturvandring 14 km terräng och skogsvägar runt själva sjön. Kängor/stövlar, oömma kläder, ta med fika. Start 09.⁴⁵ i Värnsjö by (skyltas), troligen från Värnsjönäs. Startavgift 20 kr till Värnsjö Byalag (Medborgarhus, lekplats o idrottsplats). Alla välkomna. Vid frågor kontakta: Stephan Swärd 070 747 71 10.

28/4 Torsdag. Utflykt till Rönnen och Sandön. Välkommen att följa med ut till västkusten för att se de influgna sommargästerna. Kanske den fantastiskt vackra skärfläcken eller kärrsnäppor, gravänder eller varför inte hoppas på en överflygande havsörn? Ta med kikare, fågelbok och kvällsfika. Vi träffas på Nettos parkering kl. 17.³⁰. *Ansvariga* Birgit & Pär Svensson

7/5 Lördag. Fågelskådningens dag. En återkommande begivenhet bland alla vårens programpunkter är den som lyfter fram fågelskådningen på ett särskilt sätt. Våra hemtrakter har en mångfald av olika naturtyper, men vart kosan ställs just denna morgon får du först reda på när du når vår mötesplats. Samling vid Netto kl. 07.⁰⁰. Hemkomst ca kl. 12.⁰⁰. *Ansvarig* Björn Herrlund

21/5 Lördag. Kjugekull. Vid Ivösjöns västra strand ligger Kjugekull. Här finner vi allt från väldiga klippblock i skuggan av skira boklöv till öppna betesmarker där gullviva, mandelblom och backsippa breder ut sig. Området är geologiskt intressant och människans närvaro genom årtusendena har här lämnat tydliga spår att upptäcka. Från den högsta punktens vidunderliga utsikt över sjön leder stigar till strandskogens kalkrika och fuktiga marker där al, ask och hassel frodas. Matsäck för heldag. Samåkning från Netto kl. 9.⁰⁰. *Ansvariga* Birgit och Pär Svensson

2/6 Torsdag. Cykling i försommaren. Årets cykelexkursion förläggs denna gång till en tidig junikväll med förhoppningsvis flitiga sångsolister av skilda slag. Lennart har alltid sin hoj i god trim och har lovat att välja ut en lämplig vägsträcka i vår nära omgivning. Så ta fram cykeln, pumpa däck- en och tag med en liten fikakorg. Samling vid Netto kl. 18.⁰⁰. *Ansvarig* Lennart Persson

19/6 Söndag. Vilda blommornas dag. I år är det fjortonde gången som detta samarangemang kring vår växtvärld äger rum. Olika evenemang genomförs runt om i Norden och för vår del har vi tänkt lägga några timmar längs Pinnån och Hjälsjön. Vilka växter kan man strax innan midsommar påträffa på olika strandbiotoper? Den som följer med får se. Stövlar, fika och flora. Samling vid Netto kl. 09.⁰⁰. *Ansvarig* Zigge

Cirkel om våra ängar

Uttrycket "ängar" lockar fram olika associationer hos oss nutida naturälskare. Tanken förs lätt till örtrika gräsmarker med inslag av allt ovanligare örter som slättergubbe, smörbollar, svinrot, darrgräs och gräsull. Förr användes i samband med att slättermarkerna skulle beskrivas av lantmätaren ord som sidvall och hårdvall. Bonden använde kanske istället begrepp som ängahöstnad eller vildhöstnad för att ange att en del av hans gräsmark bestod av naturlig ängsmark. Till skillnad från odling av vall med gräsarter som hundäxing, timotej m.fl.

Vi har tänkt ägna några innekvällar åt att fördjupa oss i forna tiders ängar och deras betydelse för lanthushållningen. Därefter inväntar vi försommaren då vi gör besök på ängen i Ramnekärr och den i Spångabygget. Några besök görs också, vid intresse, till bevarad ängsmark i våra grannkommuner.

Första träffen hålls den 10/3 på Centrumhuset, med start kl 19.⁰⁰. Veckan innan, torsdagen den 3/3, kommer entomologen Mikael Sörensson att hålla ett föredrag om just "Insekterna och ängen" i Utbildningscentrums lokaler.

Välkommen att delta! Inga förkunskaper krävs. **Anmäl gärna ditt intresse i förväg:** Kontakta Janne Johansson, 0435-50 131 eller janne_ringarp@telia.com

Höstens fågelobsar

(16/8-15/11)

Lommar blev 2015 inget lyckosamt år. Inget av sjöns fyra par lyckades överleva. Under hösten har änderna börjat komma till sjön. Antalet brunänder tenderar att minska, som flest i år hittills 9 ex. Antalet vingar är mera normalt. En novemberdag låg det hela 61 ex i sjön och en ensam svärta gästade också sjön. Hela 120 bläsänder rastade i Hjelmsjön en septemberdag. Några vitkindade gäss rastade vid Ringbo Gård, vilket inte är så vanligt att de gör i vår kommun. Oftast ser man ju dem sträcka åt norr i maj.

Lärkfalken har fått fram en unge på en känd lokal och både kungsörn och havsörn har setts under perioden. Fjällvråkar har setts på flera ställen. En blå juvel, kungsfiskaren, sågs ett antal gånger vid kvarteret Ejdern. Arten sågs också vid Lillsjön, Lärkesholm. En mycket sen tornseglare sågs i Höjalt några dagar in i oktober!

Speciellt är tranparet i Smedhult, som sågs med 3 ungar! Hade paret lagt tre ägg, eller var det rent av en adoptivunge? En lite sen drillsnäppa sågs vid Vita sjö i slutet av augusti. Slutligen dök en lappuggla upp i norra delen av kommunen, först framför en bilstrålkastare och senare i skenet av en ficklampa, sedd av samma person vid båda tillfällena och under samma kväll. En rolig och mycket ovanlig obs, och det tredje fyndet i kommunen.

Sjöorrarnas "tidssignal" är ett typiskt vårljud som sällan hörs på hösten. Kanske sker återflytten längs andra rutten? Eller är vi mindre uppmärksamma?

Lommar / doppingar / andfåglar

Storlom - 8 ad Värnsjön 20/9 (BH). **Skäggdopping** - 1-2 ex obsade i Hjelmsjön och Värnsjön okt- nov (PC, BH). **Sädgås** - 60 ex str Ekorstigen 26/10 (BH). **Vitkindad gås** - 5 ex rastade Ringbo Gård 9/10 (LP). **Bläsand** - Hela 120 ex Hjelmsjön 23/9 (LP), 24 ex Värnsjön 27/10 (BH). **Brunand** - Rastfågel i framför allt Värnsjön, som mest 9 ex 27/10 (BH). Arten tenderar att bli allt mer fåtalig som höstrastare. Tidigare år har det setts runt 30 ex och som mest runt 60 ex. **Vigg** - Rastar framför allt i Värnsjön, som mest 61 ex 15/11 (BH). **Sjöorre** - 11/9 hördes en flyttande flock ur natthimlen över Bjäregatan (LS). **Svärta** - 1 ex Värnsjön 24/10 (BH). **Knipa** - Hela 64 ex Värnsjön 3/11 (BH). **Storskrake** - Som mest 50 ex Värnsjön 21/10 och 25/10 (LP, BH).

Rovfåglar / hönsfåglar / tran- och rallfåglar

Bivråk - 1 ex str Ekorstigen 22/8 (BH), 4 ex str S Värnsjö 7/9 (MTj). **Havsörn** - 1 ex Fagerhult 9/10 (JJ, EPe). **Blå kärrhök** - 1 ex hona S Össjö 25/10 (KAJ). **Duvhök** 1 ex Sk Värnsjö 24/8 (FB), 1 ex Bergbrottet Ekholm 17/9 (MTj), 1 ex förbiflyg Flåssmyr 24/10 (PL). **Fjällvråk** - 1 ex Mattarp, 1 ex Lemmehult 8/10 (LP), 1 ex Flinka sjö 16/10 (LP), 1 ex

Vemmentorp 17/10 (KG), 1 ex Flinka sjö 19/10 (LP), 1 ex str Flygplatsen Fagerhult 25/10 (SN), 1 ex Ö-a 23/10 (LW, BJ), 2 ex Ö Flinka 23/10 (BH). **Kungsörn** - 1 ex förbiflyg S Össjö 25/10 (KAJ). **Fiskgjuse** - 2 ex Långasjö 18/9 (JL). **Tornfalk** - 3 ex S Össjö 19/8 (KAJ), 1 ex stationär V Flinka sep-nov (LP), dessutom 1 ex V Ringarp 20/9 (LP). **Lärkfalk** - 2 ex Grytåsa 18/8 (BH), 2 ex Grytåsa 26/8 (LP), 1 ex Grytåsa 2/9 (BH), 1 ex Skogen 24/9 (BH). Trolig föringring i trakterna Flinka sjö-Grytåsa. **Pilgrimsfalk** - 1 ex förbiflyg Flygplatsen Fagerhult 11/10 (SN). **Orre** - 1 ex spelade Smedhultamossen 25/10 (KS). **Tjäder** - 1 tupp våren 2015 Karsatorp (KSv), 1 tupp S Össjö 25/10 (KJo). **Trana** - 1 par med 3 ungar! i Smedhult i somras. Till sist en av dem flygg. (MGn). Mycket tranor på sträck 27/9, ca 1000 ex obsades. (BH, KAJ, JJ). Sista noterade obsen, 240 ex str S Ekorstigen 15/10 (BH).

Vadarfåglar / måsfåglar / gökar / ugglor

Morkulla - 1 ex Lärkesholm 20/9 (EPe), 1 ex Ö Ringarp 1/10 (JJ), 1 ex Stensån V Tockarp 11/10 (JJ, EPe), 2 ex Linhultet 24/10 (JO), 1 ex S Össjö 14/11 (KAJ). Trenden är att arten observeras en allt större del av året. **Gluttsnäppa** - 1 ex Hjelmsjön 2/9 (JJ, EPe). **Drillsnäppa** - 1 ex Vitasjö 29/8 (JJ). **Gök** - 1 ex S Össjö 18/8 (KAJ). **Lappuggla** - 1 ex S Össjö 28/10 (KAJ). Tredje fyndet i kommunen.

Skärrfåglar / seglare / praktfåglar / hackspettar

Nattskärna - 1 ex S Össjö 26/8 (KAJ). **Tornseglare** - Ca 20 ex Örkelljunga 20/8 (BH), 1 ex Höjalt 2/10 (HP). **Kungsfiskare** - 1 ex kv Ejdern 2/10 (BH), 1 ex Lycksta berg Pinnån 5/10 (BH), 1 ex kv Ejdern 12/10 (BH), 1 ex Lillsjön Lärkesholm 19/10 (PV). **Mindre hackspett** - 1 ex Grytåsa 2/10 (JJ). Under året få obsar av arten!

Tättingar

Sånglärka - 5 ex Fagerhults Flygplats 1/9 (BH), 1 ex Ljungaskog 3/10 (LP), 5 ex Ljunga-skog 19/10 (BH). **Gulärta (sydlig)** - Sedd på sträck och som rastfågel i främst augusti, som mest och sista obs 25 ex Lillgården Harbäckshult 4/9 (PC). **Forsärta** - 1 ex Lillgården Harbäckshult 25/10 (PC). **Sädesärta** - 2 ex Åsljunga 8/10 (SN). **Sidensvans** - 40 ex Rya 3/11 (JJ), 10 ex V Ringarp 11/11 (BH), 15 ex Ryttmästaregatan 13/11 (JO). **Buskskvätta** - Stor grupp, 11 ex Ljungaskog 24/8 (LP). **Stenskvätta** - Obsad på sträck på flera lokaler under aug och sep. Flest, 5 ex Flygplatsen Fagerhult 1/9 (BH), sista obs, 1 ex S Össjö 2/10 (KAJ). **Törnskata** - 1 ex Håleryd 4/9 (PC). **Varfågel** - Grytåsa 7/10 (TS), S Össjö 10/10 (KAJ), Jännaholm 10/11 (KAJ), 1 ex på lokalerna. **Nötkråka** - 1 ex Värnsjö 21/9 (BH). **Råka** - 1 ex Ljungaskog 15/11 (LP). **Stare** - 1 ex S Össjö 2/10 (KAJ), 9 ex Ljungaskog 11/10 (BH), 30 ex S Össjö 20/10 (KAJ), 9 ex Ringbo Gård 31/10 (LP). **Gråsparv** - 1 ex Orreslättsvägen Åsljunga 11/10 (SN). **Steglits** - 5 ex Lillgården Harbäckshult 29/8 (PC), 1 ex Ekorstigen 26/9 (BH), 3 ex Lärkesholm 11/10 (LP), 1 ex Ljunga-

skog 16/10 (LP), 2 ex Ljungaskog 19/10 (BH). **Gråsiska** - 15 ex Ljungaskog 1/11 (BH).
Bändelkorsnäbb - 2 ex Ö Ringarp (JA).

Förklaringar

Lokaler skrivna i *kursiv* stil ligger strax utanför kommungränsen, t ex *Rössjön* och *Sjöaltssjön*. (ad=vuxen, hä=häckning, juv=ungfågel, k=kull, 1k=fjölårsunge, pull=nykläckt unge, sj=sjungande, str=stäckande).

Vi tackar alla som rapporterat in sina observationer. Inkomna observationen ligger till grund för sammanställning och status på Örkelljunga kommuns fågelarter; då, nu och för framtiden.

BH	Björn Herrlund	KSv	Kennet Svensson
BJ	Björn Johansson	LP	Lennart Persson
EPe	Eva Persson	LS	Leif Sigbo
FB	Freddie Blank	LW	Lennart Wahlen
HP	Harald Perby	MGn	Mats Gustavsson
JA	Jörgen Andersson	MTj	Martin Tjernberg
JJ	Janne Johansson	PC	Patric Carlsson
JL	Jesper Linell	PL	Per Olof Lippe
JO	John Olandersson	PV	Perry Vigelsbo
KAJ	Kurt Arne Johansson	SN	Seth Nilsson
KG	Karin Grønæk	TS	Tony Svensson
KJo	Kristoffer Johansson		

Har du något att rapportera? Gör det gärna på vår hemsida!

Alcedo vill ha hjälp av **dig** att samla in uppgifter om fågelobservationer inom kommunens gränser. Vi vill ha observationer av ovanliga fågelarter för vår kommun, alla arter utanför den tid de normalt förekommer i landskapet, större sträckförekomst, anmärkningsvärt stora flockar, intressanta häckningar, återfynd av ringmärkta fåglar, tidiga vårobsar, sena obsar på hösten eller observationer som du tycker är särskilt notabla. Alla rapporter arkiveras för framtida behov.

Senaste inrapportering före nästa tryckning av Alcedo: 15 april.

Rapportera dina obsar på vår hemsida www.orkelljunganatur.se eller via www.artportalen.se/birds/

Björn Herrlund

Växter vid vatten

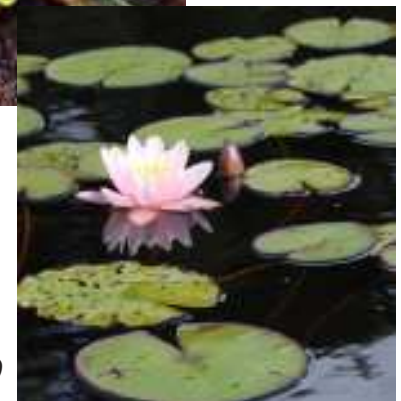

Klockgentiana
(*Gentiana pneumonanthe*)

Pors (*Myrica gale*)

Rödlånke (*Lythrum portula*)

Vit näckros (*Nymphaea alba ssp. alba*)

Foto: Zigge

Fåglar vid vatten

Knipa

Drillsnäppa

Gråhäger
Mindre strandpipare

Storskrake

Foto: Perry Vigelsbo

Sjöar och vattendrag i Örkellunga

Örkellunga är en inlandskommun med relativt få sjöar. De flesta sjöarna är små och näringsfattiga. Många kan betraktas som brunvattensjöar, eftersom de till stor del avvattnar myrar eller mossar. Den totala ytan är ca 330 km², varav ca 3% eller 10 km² utgörs av vatten. Kommunen ligger på vattendelarna mellan inte mindre än fyra olika vattensystem. Tre av dem rinner västerut och mynnar i Öresund och Kattegatt: Rönne å som mynnar i Skälderviken, Stensån och Lagan som mynnar i Laholmsbukten vid Båstad respektive Snapparp norr om Laholm. Den fjärde är Helge å som rinner österut och mynnar i Östersjön vid Yngsjö. Det är bara Stensån som har sina huvudsakliga källflöden i kommunen. För de övriga utgör Örkellunga endast en mindre del av deras avrinningsområde.

Rönne å

Större delen av kommunen ligger inom Rönne ås avrinningsområde med Pinnån och Lärkesholmsån som huvudflöden. Pinnån börjar sitt lopp i Sällersås sydväst om Skånes Fagerhult, där också såväl Stensån som mindre delar av Lagan har sin upprinnelse. Den första sjön i systemet är Bröddjasjön. Sedan följer Stjärneholmssjön, Skinningeholmssjön och den numera nästan helt igenvuxna Jälla sjö innan vattnet når Åslungasjön. En bit norr om Åslunga samhälle låg för hundra år sen ytterligare en sjö, Hillewaresjön, som nu är helt försvunnen. Från nordost med vatten från Fäjemyr och Värnsjö gyl kommer Gylsbäcken som ansluter nedströms Skinningeholmssjön. I sitt nedre lopp kallas bäcken för Värnsjöbäcken eller Värnsjöån.

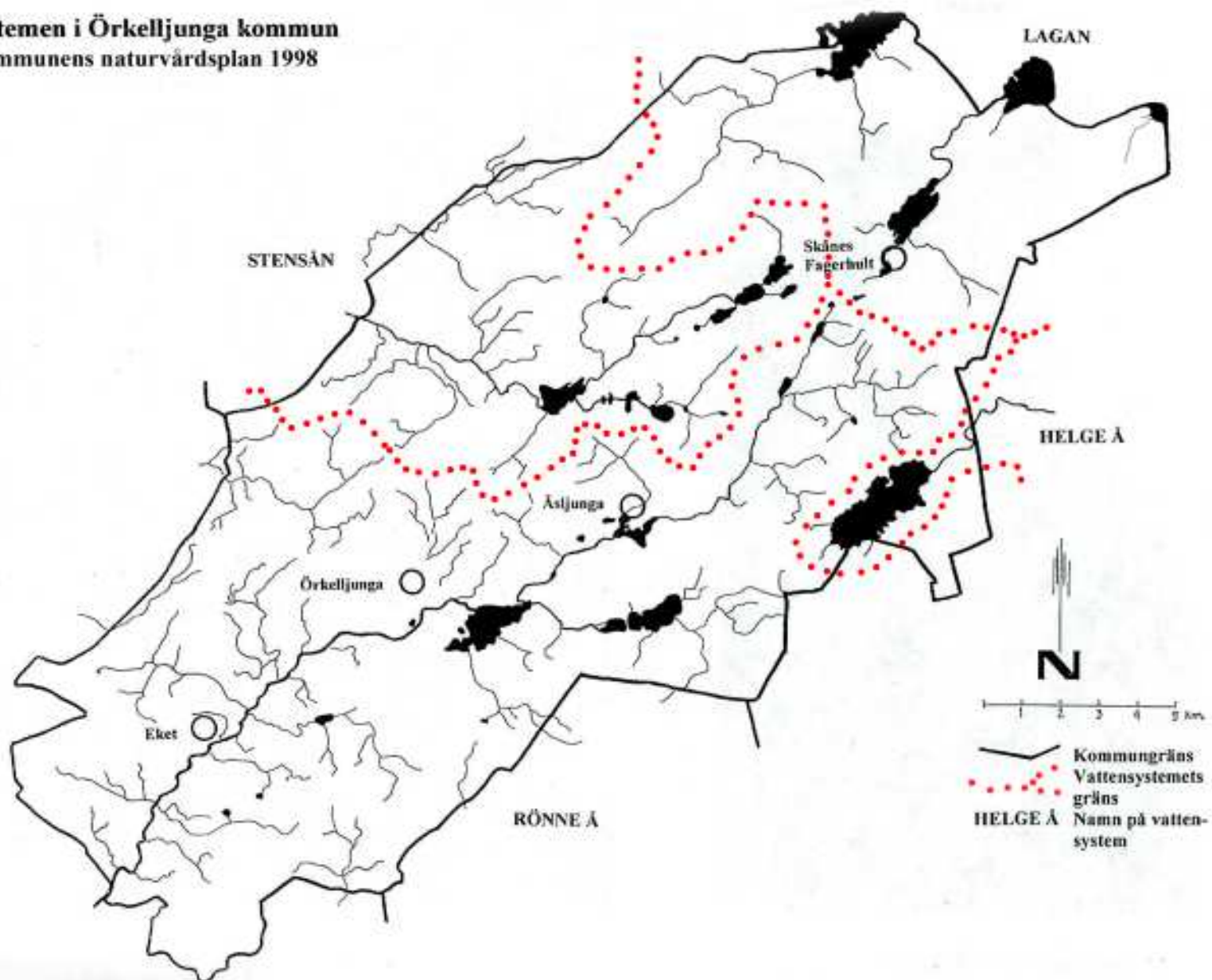
I Åslungasjön avvattnas också Trollsjön, eller Lilla Hålsjön. Efter Åslungasjön får Pinnån sitt namn och rinner förbi de båda Sörsjöarna. Den norra finns fortfarande kvar intill gamla E4 medan ån rinner genom den närmast helt igenväxta södra sjön. Pinnån rinner sedan ut i Hjälmssjön och utgör gräns mellan byarna Östra och Västra Spång. I Östra Spång rinner Lärkesholmsån ut som avvattnar Lillsjön och Lärkesholmssjön. I Hjälmssjöns sydvästra del, vid Östra Ringarp, mynnar Rackarbäcken, som åtminstone förr, fick sitt vatten från Fluge sjö.

Pinnån passerar Örkellunga samhälle med Prästsjön. Den lilla sjön nedanför kyrkan är egentligen en dödisgrop utan synligt avlopp men som troligen har förbindelse med Pinnån. Vid Ryagården ligger Holmasjön med utlopp i Pinnån. Ungefär vid den nya motorvägsavfarten tillkommer två biflöden. Från väster Möllebäcken med ett antal dammar och våtmarker i Sannestorp, Ramnekärr och Persköp. Från öster Flinkabäcken som avvattnar Flinka sjö. Lite längre söderut tillstöter bäckar från Abborrasjön och Lingasjön.

Längst i söder rinner Ondakärrsbäcken från Årröds mosse. Den tillhör också Rönne å, även om den först rinner ut i Bäljane å. Även delar av Troedstorp och Esborrarp avvattnas via Bäljane å.

Vattensystemen i Örkelljunga kommun
Från kommunens naturvårdsplan 1998

En mindre del av kommunen (HARBÄCKSHULT m.fl.) avvattnas via Harbäcken som rinner västerut till Rössjön och i förlängningen ut i Rönneå.

Stensån

Fagerhultamossen har en särställning eftersom dess vatten hamnar dels i Lagan via Smedjeån, dels i Stensån via Svarta sjö och Vita sjö. I Vita sjö mynnar även Hönesjön, Hanasjön och Gårdssjön vid Krångelbygget. Stensån fortsätter till Vemmentorpsjön där också vatten från Bosjön, Långasjö, Hultasjön, Gårdssjön vid Snapperup samt Krokasjön, som tidigare var en enda U-formad sjö men som genom igenväxning delats upp i en östra och en västra del. Stensån rinner sen genom Tockarp, Mattarp och Drakabygget innan den når Sjöaltesjön.

Lilla Stensån rinner upp i trakten av Långalt och Brötarna, för att därefter gå genom Boalt och delar av Bjälkabygget och till slut förena sig med huvudfåran utanför kommungränsen, strax nedströms Sjöaltesjön.

Lagan

Ett av Lagans många källflöden är Långalts myr som avvattnas av Smedjeån. Även norra delen av Fagerhultamossen lämnar sitt vatten till Smedjeån som rinner ut i Store sjö. Denna sjö är belägen i både Skåne, Halland och Småland. Strax norr om Skånes Fagerhult ligger Fedingesjön som söderifrån får vatten från Järingen och Fagerhultasjön. Healtebäcken avvattnar dessa sjöar norrut till den på smålandsgränsen liggande Köphultasjön, och vidare norrut genom Strömmabäcken till Lagan. Längst i nordost ligger en liten flik av Kraxasjön innanför kommungränsen. Även denna sjö tillhör Lagans vattensystem.

Helge å

Kommunens största sjö är Värsjön och den enda som via Osbäcken och Helge å avvattnas österut. En mindre del av sjön ligger i Hässleholms kommun.

Sjöarnas växtlighet

Den faktor som mest påverkar sjöarnas växtlighet är deras näringsstatus. Det flesta av våra sjöar är eutrofa (näringsfattiga). Det mesta vattnet kommer från intilliggande skogs- och myrmarker. Det vattnet är ofta humusrikt och mer eller mindre brunfärgat, vilket gör att siktdjupet i sjön blir lågt och därmed tillgången på ljus begränsad. Störst siktdjup har de större sjöarna med Värsjön i topp.

Det är bara ganska lokalt som det förekommer mer näringsrika förhållanden. Oftast där olika utsläpp påverkat sjön. För några decennier sen var det mer eller mindre vanligt att avlopp släptes rakt ut i sjön. Det tydligaste exemplet på detta är Kaptensviken i Åsljunga-sjön som är starkt igenväxt. En art som vittnar om gamla försyndelser är jättegröe som på sina håll bildar täta ruggar. Där Pinnån rinner ut i Hjälmsjön växer också sjöranunkel, en drygt meterhögt smörblomma med 2-3 cm stora blommor som också är gynnad av näringsutsläpp. Även Flinka sjö, som delvis omges av åkermark, får räknas som mera näringsrik med igenväxning som följd.

Många olika växter och växtsamhällen är knutna till sjöar och vattendrag. På många håll är växtligheten kring en sjö mer eller mindre tydligt zonerad. När ett förhållande ändras längs en tänkt linje kallas det för en gradient. Kring en sjö från land till djupt vatten kan man definiera två, delvis samverkande gradienter. Det är tillgången till luft respektive vatten och till ljus.

Ofta består landvegetationen runt sjön av skog. Närmast stranden, där marken kan vara sank brukar al och glasbjörk dominera. Buskvegetationen utgörs inte sällan av olika videarter. Närmast stranden finns ibland ett växtsamhälle med pors och blåtåtel som dominerande arter. Här kan också finnas arter som fackelblomster, kråklöver, strandlysing, topplösa, frossört, åkermynna och strandklo. Den vid våra sjöar sällsynta klockgentianan hör också hit. Numera finns den bara kvar på en enda lokal vid

Fackelblomster. Foto: Zigge

Hjälmsjön (Västra Spång). Ytterligare två lokaler längs sjön har försvunnit under senare decennier. Den finns också kvar strax utanför kommungränsen i norr, invid Köphultasjön.

Strandlysing. Foto: Perry Vigelsbo

Själva strandzonen begränsas av den högsta högvattenlinjen, som vanligen inträffar på våren och lägsta lågvattenlinjen, som normalt inträffar under vintern eller under mycket torra somrar. Området mellan hög- och medelvattenlinjen kallas för landstranden. Här finner man växter som gynnas av lågt vattenstånd men tolererar att tidvis översvämmas. Vid våra näringsfattiga sjöar hyser det här växtsamhället arter som vildris (Hjälmsjön, Åsljungasjön, Fedingesjön), ryltåg, strandranunkel, strandpryl, rödlänke och nålsäv.

Den nedre delen av strandzonen, eller vattenstranden, står mestadels under vatten och innehåller arter som tål detta. Till exempel, knapptåg, svalting och notblomster som alla är ganska vanliga. Mera sällsynta är brunag och dysäv (Värsjön) samt myrtåg (Lärkesholmssjön).

Under själva strandzonen och ner till ungefär en meters djup bildas normalt vassar. Nu kan ett vassbälte bestå av mer än bladvass. Andra arter som kan bilda liknande sammanhängande bälten är högväxta arter som kaveldun, kalmus (Prästsjön), svärds-lilja och sjösäv med inslag av sjöranunkel, den giftiga sprängörten och kärrsilja. Även mer lågvuxna arter som vattenpilört, sjöfräken, flask-, vass- och trådstarr (Hultasjön) kan bilda sammanhängande bälten.

Många av de arter som helt eller tidvis står under vatten har på olika sätt förmåga att transportera ner luft till sina rötter. Så har till exempel bladvassen ihåliga stälkar, knappsäv och veksäv har strån med porös mäg, medan sprängörten har en uppsvällad jordstam med flera parallella luftkamrar.

Utanför vassarna kan det ligga ett samhälle med nymphaeider eller flytbladsväxter som näckrosor (Nymphaea), vit näckros eller nordnäckros (Lillsjön), gäddnate, vattenpilört och sjögull (Vita sjö). Den gula näckrosen förekommer också, men är vanligare i strömmande vatten. Till den här gruppen räknar vi också dvärgigelknopp och

Flotagräs. Foto: Zigge

flotagräs (Lillsjön m.fl.). Den senare är ganska sällsynt och har vår floras längsta blad som kan bli upp till sex meter långa.

Nästa zon består av elodeider, arter helt nedsänkta i vatten. Det kan vara vattenpest (Elodea), vattenbläddra, hårslinga, kransslinga eller ålnate (Värsjön). Vattenbläddror-na är ”köttätande” och växtvärldens snabbaste. På undervattensbladen sitter fångst-blåsor med undertryck. När till exempel en mygglarv nuddar blåsans känselhår så öppnas locket, bytet sugts in och locket stängs. Det hela sker på några tusendels sekunder.

På ännu djupare vatten finns arter som klarar av en miljö med mycket begränsat med ljus (isoëtider). Växtsamhället har fått sitt namn efter släktet braxengräs (Isoëtes) med i våra vatten två arter, vekt braxengräs på något grundare vatten och styvt braxengräs som kan växa ner till 2-3 meters djup. Braxengräsen är kryptogamer och tillhör lummer-växterna.

På djupare vatten dit inget eller mycket lite ljus tränger ner, kan heller inte några gröna växter existera. Men det finns ändå liv. Dels nedbrytande smådjur och bakterier, dels mikroalger som gubbslem (Vemmentorpasjön) som har viss förmåga att röra sig i vattenmassan. På dagen finns denna encelliga organism närmre vattenytan och kan fotosyntetisera. På natten sjunker den ner mot botten. Namnet kommer av att cellen innehåller en slemkapsel som exploderar vid beröring och lämnar en slemmig hinna på huden när man badar. Duschar man inte efter badet kan det orsaka klåda eller allergi.

En annan typ av strandzon kan bildas till exempel vid igenväxande mossegölar eller vid sjöar där landstranden består av myrmark. För det mesta är det mattor av olika vitmossor som sakta växer ut över vattenytan. På ett sådant gungfly kan man hitta arter som tranbär, rundsileshår, dystarr, kallgräs, missne, vattenklöver och granbräken. Ofta finns det en smal bård av flaskstarr närmast vattnet.

Zigge

Notblomster

En av karaktärsarterna i näringsfattiga (oligotrofa) sjöar, även kallade lobeliasjöar, i vår del av landet är notblomstret (*Lobelia dortmanna*). Släktnamnet efter den flandriske botanisten Mathias de Lobel (1538-1616), artepitetet efter den holländske apotekaren Dortmann. Lobeliaväxterna utgjorde tidigare en egen familj, *Lobeliaceae*, men förs i dag samman med klockväxterna i familjen *Campanulaceae*. De flesta arterna är örter, men det förekommer också träd och vedartade slingerväxter. Mount Kenya i Östafrika är känt för sina flera meter höga, trädartade jättelobelior. Liknande arter finns också i Mexiko och på Hawaii. I Sverige finns utöver notblomstret ett antal odlade arter. Vanligast är den intensivt djupblå kaplobelian, ibland kallad kantlobelia som kan hittas förvildad även i vår kommun.

På relativt grunt vatten, ner till 1-1½ meters djup, har notblomstret sina bladrossetter på något dyblandade sandiga eller steniga bottnar. Bladen är omkring 5 mm breda, trubbiga, något plattade och med två tydliga luftkanaler. Man kan förväxla bladrossetterna med styvt braxengräs och strandpryl som emellertid har fyra tydliga respektive talrika kanaler. Deras blad är också spetsiga och har ett mer cirkulärt tvärsnitt. Bladrossetten vissnar bort redan före blomningen men då har nya rosettskott hunnit bildas i bladvecken. Det ser därför ut som om stängeln står vid sidan av sin rosett. Blomstängeln är kal, bladlös och ogrenad och skjuter upp ca 2 dm över vattenytan. Om bladrossetten slagit rot på djupare vatten bildas ingen stängel. Ibland bildas vidsträckta, mer eller mindre rena bestånd.

Blomningen sker i juli till september. Blommorna är ljusblå och hängande, tvåläppiga med en treflikig överläpp och en tvåflikig underläpp. Liksom hos flera orkidéer är blomskaftet vridet 180° så att överläppen hamnar neråt. Stängeln och de hängande blommorna påminner om ett nottecken som nog inte gett växten dess svenska namn.

En troligare tolkning är att namnet kommer av att stänglarna fastnade i näten vid fiske med dragnot. ”Fiskare tycka icke om örten emedan den vid notdrag lätt uppryckes från sjöbotten och kommer in i noten, hvadan den också erhållit benämningarna

Notblomster
Foto: Perry Vigelsbo

Notgräs, Notblomster.” (Ur Utkast till svenska växternas naturhistoria I av C. F. Nyman, 1867). I August Lyttkens Svenska växtnamn (1906-16) kallas arten notbottna efter dess norska namn.

Notblomstret har en egendomlig pollinationsbiologi. Även om blommorna tycks anpassade för insektspollinering så är så inte fallet. Märket breder ut sig medan det ännu är omgivet av ståndarknapparna och i själva verket är det ganska ovanligt att stiftet växer fram ur knappröret. Således sker automatiskt självpollinering. Detta ofta innan blommorna öppnar sig eller om de utvecklas under vatten. Blommorna saknar också nektar och besöks heller inte av insekter.

I Europa förekommer notblomstret på Irland och i Skottland. längs södra Nordsjön, från norra Frankrike till Danmark, från Västnorge till Kolahalvön (utom i fjällkedjan. Dessutom förekommer det i nordöstra Kanada.

Zigge

Spongier – en märklig djurgrupp

I ”Sjö & älv – en bok om djur och växter i sötvatten”, framtagen av Inge Lennmark och Evert Andersson (1993), finns ett kapitel med rubriken ”Småkryp”. Virvelmaskar, iglar, bryzoer, hydror, klock- och trumpetdjur skymtar fram över sidorna. Men så finns det också ett uppslag med undervattensbilder och med text om organismer som kallas svampdjur eller spongier.

Svampdjurskoloni. Foto: Perry Vigelsbo

Svampdjuren (*Porifera*) är en stam (phylum) inom djurriket som består av ca 10 000 arter. De flesta är marina och i svenska vatten finns ca 150 arter. Endast två arter förekommer i våra sötvatten. Den art som påträffats hos oss är *Spongilla lacustris* som saknar svenskt namn och känns bl.a. igen på att man i mikroskop kan urskilja de taggiga skelettnålar den består av.

Under en botanisk exkursion sommaren 2001 upptäcktes i Vita sjö halvstora stenar och strån av knappsäv på grunt vatten, överväxta med en tunn gulgrön hinna. Ingen av deltagarna visste vad det var vi såg. Väl på hemmaplan fick vi leka detektiver och med hjälp av bibliotekets faktaböcker kom vi strax fram till att vi stött på något som

kallas svampdjur, men de ”är otvivelaktigt djur och absolut inte vare sig växter eller svampar”.

Ett längre citat från ovannämnda bok ger en mer klargörande bild av dessa organismer som i alla fall kan påträffas i några av våra sjöar: ”Hur ska man beskriva ett djur som inte har någon bestämd form? Det gäller spongierna, som står på gränsen mellan att vara flercelliga djur eller kolonier av encelliga organismer. Kolonins form och utseende beror av omgivningen: ström, ljus, föda och så vidare.

Kolonierna har formen av plattor, skinn, kuddar, flikar, grenar, pinnar, strån... de livnär sig av att filtrera vatten, och de är fastsittande. Eller kanske inte riktigt, ändå. Inre organ, i den bemärkelse vi är vana vid hos andra djur, saknas. Inga muskler, inga nerver, inga sinnesorgan. Skelettet består av enstaka lösa kisel nålar, hophållet av trådar av spongin, ett hornartat ämne. Näringen tas om hand i ett kanalsystem med gisselkammare, men det kan inte jämföras med andra djurs tarmkanal. Krag-gisselceller driver en vattenström genom spongien och näringen filtreras ifrån. Men själva näringsupptagningen sker i varje cell för sig, som hos encelliga djur.”

Spongien är antingen hanlig eller honlig och spermier och ägg behövs för att nya ”individer” ska bildas. Ett larvstadium förekommer, men larven måste efter några timmar hitta något att slå sig ner på.

Lennmark & Andersson skriver vidare: ”Övervintring och spridning sköter spongierna med gemmulae, som är på könlös väg bildade förökningskroppar. På hösten upplöses vävnaden, och de amöbaliknande cellerna sluter sig samman i kulor med hårt skal. Kulorna tål både torka och minusgrader, och de kan spridas långa vägar.”

Janne Johansson & Zigge

Sjöhjortron på Värnsjöns botten

Ytterligare en udda organism som kan påträffas är sjöhjortron (*Nostoc zetterstedtii*). Trots namnet tillhör det inte växtriket. Inte heller djurriket utan ett tredje, bakterier (*Bacteria*) där det finns i stammen cyanobakterier (*Cyanobacteria*), som tidigare kallades ”blågröna alger”. Sjöhjortron är en trådformig blågrönalg som bildar geléartade kolonier upp till några centimeter stora, halvt genomskinliga, svartgröna, knottriga och till utseendet inte olika ett hjortron.

Uppre vid badplatsen på Värnsjöns nordöstra strand, nära Osbäckens frånflöde, kan man nästan alltid stöta på dessa hårda små bollar liggandes på den ganska sandiga och grunda sjöbotten. Är det lågvatten brukar en del av bollarna ses ligga i drivor, torkade och lätta. Dessa organismer kallas sjöhjortron, *Nostoc zetterstedtii*, ibland även för ”köttbullsalg”.

I släktet finns även arten sjöplommon (*Nostoc pruniformae*). Både sjöplommon och sjöhjortron börjar som en liten knottra på en sten. Dessa stenar kan vara upp till 0,5 centimeter i storlek. ”Så småningom reser sig knottran till ett halvklot för att till sist lossna och rulla iväg till ett liv på egen hand” (Lennmark & Andersson, 1993).

Sjöhjortronet har höga krav på miljön och förekomsten av den ger oss en anvisning om att den aktuella sjön mår bra. För att arten ska trivas ska sjön vara näringsfattig, alltså oligotrof, men samtidigt ha en status som icke försurad klarvattensjö. Sjöhjortronet brukar påträffas på hårbotten eller liggande på braxengräsmattor på ett djup av 0,5-3,5 meter. Arten kan uppträda i kolonier med något olika form.

Sjöhjortron: Foto: Perry Vigelsbo

Ett 60-tal lokaler med sjöhjortron har påträffats i landet, men ofta har inga nutida uppföljande inventeringar gjorts. Huvuddelen av fynden kommer från sydsvenska sjöar söder om Mälaren. I Skåne finns kända förekomster från Västersjön, Rössjön och Värsjön. Rapporter om utländska fyndlokaler är märkvärdigt fåtaliga.

Sjöhjortron är upptagen i den svenska rödlistan och är klassad som missgynnad (NT). Det största hotet mot arten är ökad grumling och således sämre möjligheter till fotosyntes – främst på grund av ökad humushalt, men också övergödning. Vid en undersökning 1984-85 hade algen försvunnit från 11 av 18 sjöar med känd förekomst av sjöhjortron under 1920-talet (Artdatabanken, 2015).

Janne Johansson & Zigge

Fågelvatten – Fågelskådning

Lite historik om upptäckten av och upplevelser runt Flinka sjö

Vi flyttade till Örkelljunga 1975. Vi hade små barn som ökade i antal och mycket aktivitet med hus, trädgård och annat föreningsliv. Då blev inte de egna naturrundorna så långa och vidlyftiga. Men tio år senare började jag cykla mer regelbundet och kom också förbi Västra Flinka (Nils Nilssons) och Sjöbygget och man kunde ana att det bortåt över fälten, där det nu har planterats gran och al, låg ett sankt område. Måne det kunde vara Flinka sjö? Och hur kom man dit?!

Utsikt från fågeltornet vid Flinka sjö. Foto: Janne Johansson

Jag hade under många år varit fullbetalande medlem i Naturskyddsföreningen och då erhållit både deras tidning, Skånes Naturs skrifter och Örkelljungabygdens Naturs Alcedo. Därför hade vi fått information genom dem om exkursioner och annat trevligt i Örkelljungabygden. Så höll det på i många år, men sedan avslutade jag mitt medlemskap i NF 1994 och fick därmed ingen information om Örkelljunga Naturs program.

Mitt dagliga arbete var på Kungsskolan och 1999 (om nu mina anteckningar leder mig rätt) hade vi som anställda där, en mjuk avslutning på läsåret med bussutfärd runt om i bygden. Då besökte vi bl. a. Långalts myr, Krängelbygget, Lärkesholm och Flinka sjö. Och det var då, som denna plats blev fastnaglad i mitt medvetande! Men att ta sig dit på egen hand blev inte av förrän senare.

Vår yngste son var medveten om mitt naturintresse och som en omstart på medlemskap, gav han mig en årsavgift till Örkelljungabygdens Natur för 2002, och då fick jag ju tidningen Alcedo igen. Detta blev inkörsport till ett aktivt liv i naturen och deltagande i klubbens aktiviteter.

Som första upplevelse var att på egen hand kolla vilka fåglar som fanns i bygden. De första anteckningar jag har bevarade från Flinka sjö är från den 10/2 2002 och då skrev jag: "Har tyvärr ingen kikare, men ser 1 par sångsvan, 20-25 grågås och en del andra som jag inte kan urskilja". Gjorde återbesök 10/3, 17/3, 30/3, 10/4 och har vid det senaste tillfället noterat: "-3 grader, klart, stilla, 5.³⁵-6.¹⁰, gryning, en trana står på andra sidan bäckmynningen och putsar sig, gässen bråkar, lyfter par efter par, rödhake och trastar stimulerar mitt öra och ger fin "morgonro". Den 15 maj var det Flinkasjövandring i klubbens regi med följande deltagare: Janne, Peter, Eva, Kalle Julin, Perry, Margit. Vad obsade vi vid detta tillfälle? Smådopping 1, Brun kärrhök 1, Enkelbeckasin 1, Skogssnäppa 1, Sävspurv 2, Rör-sångare 1, Trana 2, Grågås 80, Sångsvan 2, Morkulla 1, Buskskvätta 1. Ett annat tillfälle samma år, då jag cyklat till Flinka sjö via Hjälmsjö, har jag skrivit som rubrik "Morgontur till Flinka sjö 6/7 4.⁰⁰-8.⁰⁰" "Kornknarr vid Ringbo gård". Sedan som vanligt en uppräkningslista av alla arter och antal vid sjön.

Som andra stora upplevelse var att delta i ett antal fågelexkursioner runtom i nordvästra Skåne. På vårterminen 2002 hade det varit start på en stor fågelkurs med flera studietillfällen inomhus, med Seth som kursledare. Den starten missade jag, men på höstens exkursioner deltog jag med stor behållning. Det första tillfälle jag har noterat om är exkursion till Sandön-Rönnen 28 juli och jag har skrivit upp; kärrsnäppa, kustpipare, myrspov, kustsnäppa, grönbena, gluttsnäppa, smalnäbbad simsna. Fåglar jag tidigare aldrig sett eller hört. Detta blev en riktig kick och sen fortsatte det med ytterligare sju exkursionstillfällen. Hasslarps dammar 7 augusti,

Sångsvan. Foto: Seth Nilsson

Sandön-Rönnen 14 aug, Magle dammar 21 aug, Sandön 28 aug, Värsjön 2 sept, Fagerhults flygfält 11 sept, Falsterbo- Skanörs Ljung- Börringe 29 sept. Tack Seth, och alla ni andra. Ni lärde mej också skriv in obsarna i "Svalan".

Förutom fågelobsar vid denna lilla vassdominerade sjö, blir det också en hel del annat trevligt som man får uppleva. Den 31 augusti -03 har jag också skrivit in "Älgo med 2 kalvar". Det hördes tydligt att de kom, för det rasslade märkbart i taggträdsstängslet

Brun kärrhök. Foto: Seth Nilsson

när de tog sig över och sedan passerade de på ängen bakom tornet. Vid två andra tillfällen har jag sett älg och då har de gått framför tornet, senast i år den 19 juli kl. 04.⁵⁵. Även räv har jag sett vid tre tillfällen. Vid ett av dessa stod två tranor på södra sidan av tillloppet och morgonputsade sig. Plötsligt gjorde de ett fantomhopp och det på grund av att en räv gjorde ett utfall mot dem från norra sidan av bäcken, alltså den sida där tornet står. Häftigt! Även på islagd sjö har jag sett räv och den stannade till flera gånger, för att kolla vad jag var för en fridstörare! När sjön är frusen och det finns snötäcke, ser man ofta spår i snön och det kan ju vara efter både räv, rådjur och vildsvin.

En högst ovanlig obs vid en fågelsjö inträffade den 27 april 2004, då en tjädertupp flög rakt mot fågeltornet där jag satt. Den 5 maj 2006 på morgonen har jag skrivit "Uit,

uit, uit”, och sen förtydligt med småfläckig sumphöna och då hördes även vattenrall m.fl.

År 2007 blev jag tillfrågad om att inventera en atlasruta. Peter hade haft ansvar för den från början, men blev senare övertagen av Jan och Josefin. Men de flyttade ju till Östra Skåne och kunde inte fullfölja uppdraget. Detta var ju något helt nytt för mig, men innebar ju också fler tillfällen för naturupplevelser, så jag accepterade. Flinka sjö ligger

Rörhöna.

Foto: Perry Vigelsbo

i denna atlasruta. Då gällde det att trava runt på 25 kvadratkilometer under fåglarnas hektiska häckningsperiod och notera alla deras förehavande med parbildning, bobygande, äggläggning etc. En anteckning vid Flinka sjö 10 maj det året; bl.a. koltrast hane, 5 ägg och gräsand 10 ungar.

Tänk vad lugnt och stilla det var de första åren jag besökte sjön och hade varit i historisk tid. Då kunde man övernatta i tornet och höra minsta pip och rassel i löven. Fridfull tid! Men när 2000-talet börjat satte vägbygget nya E4-an igång och sen dess har motorbuller dominerat denna fågellokal natt och dag i en aldrig sinande ström. Tyvärr!!! Dock gäller det att ta tillvara de upplevelser som man ändå kan få där och senaste övernattnings var den 19 maj 2010, kl. 21.⁰⁵ till morgonen den 20:e kl. 09.⁰⁰. Noterat 28 arter, varav gök, duvhök (hane), ladusvala och dubbeltrast var några.

Så här i efterhand är jag förvånad över att ett intresse, som legat som grund i min personlighet, inte har blommat ut förrän efter alla dessa år. Men det har ju blivit desto intensivare de senaste 14 åren. Jag bläddrade igenom mina anteckningar och det blev 170 besök vid Flinka sjö. Därtill kommer de tillfällen då jag inte skrivit något. Många är de andra platser där jag stannat till på mina cykelturer och lyft kikaren, spanat, skrivit, upplevt, njutit! En av dessa platser är bryggan vid Hjälsjö strand.

Skådar helst; i gryningen, vid en sjö, i ett torn, med fika!! Vi ses där!

Lenmart Persson

Fågellivet i våra sjöar

Vatten ger liv. Vattnet är för alla organismer oundgängligt. Vatten drar till sig liv. Vatten skapar ett rikare fågelliv.

Vår kommun hyser cirka 40 sjöar, vilket nog inte är bekant för gemene man. Många av dessa är inte så kända. Badsjöarna är väl de som faller mest i folks munnar, Hjelm-sjön, Åsljungasjön, Hultasjön, Värnsjön, Vemmentorpsjön och Fedingesjön. Dessa hör också till de största. Utöver alla dessa sjöar tillkommer så mindre dammar och vattensamlingar. På senare tid har en del markägare grävt dammar för kräft- eller fiskodling och/eller kanske bara för det egna välbefinnandet. Till gagn för många arter av olika slag, insekter, fiskar, fåglar, däggdjur m.fl. Vatten innebär i de flesta fall en artrikare biotop.

Spelande kniphane. Foto: Perry Vigelsbo

Till dessa ”vattenmagasin” tillkommer vattendragen med mer eller mindre strömmande vatten, bäckar och åar, men här ska vi inrikta oss på sjöarna och dess fåglar under de olika årstiderna.

Sjöarna är av olika beskaffenhet, som nämns i en annan artikel i detta nummer av Alcedo, beroende på näringsstillförsel, växtlighet, omgivande biotoper, osv. Detta har en avgörande betydelse för den häckande fågelfaunan. Någon ”supersjö” med mas-

sor med fågel, typ en riktig näringsrik slättsjö, finns inte i kommunen. Det närmaste vi kommer en sådan sjö är de igenväxande Flinka sjö och Långasjön. Den förstnämnda har till för cirka 30 år sedan varit betydligt attraktivare för sjöfågel, då de öppna vatten-speglarna var mycket större i hela sjön. De rastande fåglarna var då betydligt fler och med ett mycket större antal arter. De flesta andarterna sågs under vårsträcket varje år, och mera tillfälligt hyste sjön arter som småfläckig sumphöna, smådopping och årta. Mindre sångsvan rastade ibland tillsammans med sin större släkting. Sångsvanen har de senaste åren förekommit med ett par i sjön, dock utan något synbart resultat av

Grågåsfamilj. Foto: Perry Vigelsbo

någon häckning. Ännu tidigare, i slutet på 1960-talet, hyste sjön häckningar av knölsvan, en art som dock sedan länge är försvunnen. Borta är även sothönan, som dock återkom några år in på 2000-talet, för att försvinna igen! Sothönan gav liv åt sjön med sitt högljudda leverne och den saknas verkligen i dagens Flinka sjö.

Vass-sjöar

Men det finns även nyetableringar i de båda sjöarna, och då tänker jag på tranan, grågåsen och den i landet införda kanadagåsen. De båda förstnämnda arterna har verkligen fått en renässans både i hela landet och i vår kommun. Kanadagåsen häckar också i kommunen, men är inte årsviss i just dessa båda sjöar. Grågåsens stora återeta-

blering i många av kommunens sjöar har inneburit mera liv och en ny ljudkuliss som nästan kan höras dygnet runt under våren och sommaren. Av övriga andfåglar häckar här gräsand, kricka och knipa. Knipan hade en riktig "boom" på 1960- och 70-talet, då arten expanderade väldigt för att tidigare ha varit en sparsam häckfågel i kommunen. Numera bebor knipan alla typer av vatten, sjöar, dammar och åar. Det är nog tillgången på bostad som styr var knipan häckar. Krickans riktiga häckplatser är inte förlagda direkt i sjöar, utan den föredrar helst ännu mindre vatten för ungarnas uppväxt. Det är faktiskt inte ofta man ser någon kull med krickor och kanske är denna lilla and oerhört försiktig under ungarnas uppväxt och lever under denna tid mycket undanskymt.

Karaktär åt dessa båda vassjöar ger också enkelbeckasinen och vattenrallen, som har ett säkert viste i båda sjöarna. Längre tillbaka i tiden var storspoven ett säkert värtecken vid Flinka sjö, även om den inte hade sitt bo i direkt anslutning till sjön. En trevlig fågel, vars fina spel kan avnjutas på många håll i kommunen, är skogssnäppan. Den är vanligt förekommande i våra skogstrakter och besöker ofta olika vatten. Den har dock oftast sitt bo beläget i ett skogskärr en bit bort. Ytterligare en vinnare i fågelvärlden är tranan. Från att tidigare varit en mycket fåtalig häckfågel i kommunen upplevde tranan en verklig explosion i början på 1990-talet. Numera finns den på och vid myrar och sjöar i hela Örkellunga. Våra "vassjöar" hyser häckande tranor.

Ännu en nykommen kommuninnevärdare som började etablera sig hos oss runt millennieskiftet, är den bruna kärrhöken. Säkra fästen har arten numera i Flinka sjö, Långasjön och Holmasjön. Troligen kan det finnas ytterligare något par i trakterna. Arten gillar alltså företrädesvis sjöar med vassväxtlighet.

I vassarna runt dessa sjöar är rörsångaren vanlig, medan dess släkting sävsångaren, som häckade vid Flinka sjö in på 1970-talet men numera tyvärr utgången. Sävsparven väljer också denna biotop och finns, liksom rörsångaren, vid vassjöarna i kommunen. Nämnas här måste också skäggmesen, denna otroligt vackra mes, som gästade sjön en oktoberdag 1998, då 15-20 ex höll till i sjöns vassar. Under häckningstid har den inte setts i kommunen.

En sjö av samma typ som de ovan nämnda är den lilla Lönnsjön, med ungefär samma arter som Flinka sjö och Långasjön. Intressant är dock att sångsvanen framgångsrikt häckade i sjön ett antal år för 20 år sedan. Också krickan har här en säker häcklokal. I denna sjös omgivning har också nattskärren ett säkert fäste, och två sjungande flodsångare gästade sjön på försommaren ett år.

Värsjön

En helt annan typ av sjöar är Värsjön, Vemmentorpasjön och Lärkesholmssjön exempel på. Lite näringsfattigare, mindre med växtlighet i strandlinjen och klarare vatten. Den förstnämnda är med våra mått mätt en verklig klenod. Här har storlommen ett starkt fäste, med oftast 4 par som skrider till häckning. Inte sällan blir tyvärr resultatet inga flygga ungar. Lommen lägger sitt enkla rede mycket nära strandlinjen. Stiger vattnet ligger redet illa till och det kan sluta med att häckningen avbryts. Även Lärkes-

holmssjön, Fedingesjön och Store sjö har tidigare haft lommen som häckfågel. Storskraken har i Värnsjön en säker häcklokal, liksom i Lärkesholmssjön och/eller Lillsjön. Vitfågel (måsar och trutar) har en betydande plats i Värnsjöns fågelfauna. Runt 40 par fiskmåsar häckar på öarna och på större stenar i sjön, gråtruten med något par och fisktärnan med mellan 4 och 8 par. Måsar och tärnors skrän hör verkligen, tillsammans med lommens ödemarsslåte, till det som karakteriserar sjön. Knuten till ovan nämnda

Skrattmåsar. Foto: Perry Vigelsbo

sjöar är också drillsnäppan. Den finns vid många av våra sjöar med ingen eller ringa växtlighet längs stränderna.

En rovfågel som nästan uteslutande lever av fisk, och flyttar ända ner till mellersta Afrika, är fiskgjusen. På grund av sin specifika diet är han knuten till sjöar med en god tillgång på fisk och är hyfsat fri från friluftsliv. Två sjöar, tidigare tre, har vi som hyser vardera ett fiskgjuspar med varierande lycka i fortplantningen. Paret i Vemmentorpsjön har numera lämnat sjön, störningarna från friluftslivet blev troligen för många.

På tal om Vemmentorpsjön, så är den en av de sjöar som åtminstone vissa, år har skäggdopping som häckfågel, medan artens starkaste fäste är Hjelsjön, som är ett mellanting mellan en vassjö och en näringsfattigare sjö. Fyra par brukar finnas i Hjelsjön varav ett av dem häckar invid kommunens enda skrattmåskoloni, som är belägen ute runt Abborrgrundet, och brukar bestå av runt 60 par. Skrattmåsens närvaro ger onekligen en härlig lyster åt sjön, och roddverksamheten verkar inte störa kolonin. Svårare är det nog ibland med fiskare i båt, som inte verkar höra måsarna oro i lufthavet över grundet och deras reden. Värnsjön har också något år haft häckningsförsök av ett mindre antal skrattmåsar, liksom Fedingesjön i Skånes Fagerhult några decennier tillbaka i tiden.

Rastande andfåglar

Som lokal för rastande andfågel är nog Hjelsjön nummer ett i kommunen, framför allt när det gäller vårsträcket. Alla landets andarter har observeras i sjön, dock inte årligen för en del arter. Dåligt väder, lågtryck, kanske tät dimma, kan innebära att många ånder tvingas ner i sjön. Vid några tillfällen under senare år har Hjelsjön haft rekordmånga ånder rastandes i sjön, medan höststräcket vanligtvis inte märks nämnvärt.

En av dessa vårdagar, den 13 april 1998, låg det följande ånder i Hjelsjön: Ca 10 skäggdoppingar, 8 gravänder, 4 bläsänder, minst 9 krickor, 4 stjärtänder, 32 vigg, 117 ejdrar, 32 sjöorrar, 6 knipor, 6 småskrakar och 1 storskrake. Även i flera andra sjöar låg det ovanligt många andfåglar, framför allt i Köphultasjön och Fedingesjön. Exempelvis låg det mer än 55 sjöorrar i den förstnämnda och 77 i Fedingesjön, 50 ejdrar i Köphultasjön. Hela listan finns att läsa i boken "Fåglarna i Örkellunga kommun".

Det andra tillfället var den 2 april 2000 då cirka 800 ånder låg i sjön. Natten före hade varit mild med en del regn och lågt liggande moln. Sjöarna runt om i kommunen kontrollerades inte lika noga som 1998, utan det var Hjelsjön som fick den mesta uppmärksamheten. Följande arter och antal kunde räknas in: 14 mindre sångsvan, 2 sångsvan, 4 knölsvan, 106 vigg, 212 sothöns, 350 knipor, 20 krickor, 5 brunänder, 5 skäggdoppingar, 3 salskrakar, 3 bläsänder, 2 skedänder, 2 smådoppingar och 1 ejder. Det mest anmärkningsvärda är det stora antalet knipor och sothöns. Ett makalöst stort antal som vi aldrig tidigare ens snuddat vid.

När det gäller höststräcket är Värnsjön viktigast. Från september till det att isen lägger sig, kan sjön hysa en hel del att titta på för fågelskådaren. Storskraken är häckfågel i sjön, men drygt 100 ex rastar ofta i sjön under hela hösten. Brunanden, inte fullt så talrik i landet, är årlig, som mest med ca 30 ex i sjön, berganden rastar med 1-5 ex vissa år, vigen representeras ofta med dryga 30 ex. Vår minsta skrak, salskraken är årlig rastare i Värnsjön. Mellan 1 och 8 ex kan ses här under höstmånaderna.

En art som gästar Värnsjön i stort sett hela året är storskarven. Ännu har det inte konstaterats någon häckning på någon av öarna, men ofta är antalet skarvar över 10 ex, spridda i sjön, eller sittandes på stenarna med vingarna utfällda.

Som avslutning kan sägas att under vår och försommar kan ett besök vid Värnsjön vara mycket rogivande. Storlommens ödemarsslåte ljuder över sjön, drillsnäppan spelar över vattnet, fisktärnan flyger på lätta vingar fram och åter. Vill man däremot lyssna på vattenrall och enkelbeckasin, höra rörsångare och sävsparv, åker man till Flinka sjö eller Långasjön. Under hela våren kan man dessutom hålla koll på närbelägna Hjelsjön, allra helst efter lite sämre väderlek. Man vet aldrig vad som har hamnat i sjön.

Under senhösten, kan man gärna spendera en eftermiddag vid Värnsjön. Lommen är kanske ännu kvar, ånder och skrakar har börjat komma till sjön på sin flyttning.

Björn Herrlund

Hägern – en säregen fågel

Blickstill, stål i blicken. Näbben obevekligt vass. Långa ben, lång hals. Syskonbarnet visar påtagligt stor respekt. När ska den stora, uppstoppade fågeln åter bli levande, beredd att hugga till, säg när? Det är med tvekan man passerar intill ”piedestalen” i finrummet.

Några av de mest levande fågelminnena från uppväxten i Ringarp var förekomsten av skräniga, tungt flygande, vitskitande hägrar, vilka hade byggt två-tre bon i fars höga grane. I nåder kunde man få följa med storebror, försöka få en titt på dessa märkliga fåglar. Ofta var det svårt med sikten mellan grankronornas alla grenar. Men vad mäktigt att se på när breda, kupade vingar kunde ses cirkla runt ovanför bon och grantoppar. Häger kallades fågeln! En av dem stod senare uppstoppad i finrummet i Ringarp. Min bror hade hittat den död, fått den att ”leva vidare” på ett annat sätt.

Under uppväxten fanns varken häckande tranor eller storkar i hemtrakten. Men hägern fanns här. Jag hade tur som nästan hade en egen hägerkoloni in på knutarna. Borta vid Fjällramsjön fanns en mycket större. Kärleken till den fiskälskande fågeln var inte alltid översvallande. Den som hade fiskdammar och ville ha fisken för sig själv hade svårt att hitta superlativer när samtalet kantrade in på detta ämne. Hägrar sköts nog på olika håll, om man bara kom åt. Har hört att man förr i tiden rev ned dess bon, exempelvis i en koloni i Ekholm.

Visst syns gråhägrar stå på spänn i strandkanten både här och där vid flertalet av våra sjöar. Eller skräms upp vid ett besök vid Pinnån. Men frågan är om vi har aktuell kunskap om var dessa fåglar idag har byggt sina undanskymda bobalar. Ingen tycks veta?

Data om häger/gråhäger (*Ardea cinera*)

längd	84-102 cm
vingbredd	150-175 cm
läte	ett rungande, rått och gräsligt ”kränk”
flyktläte	vanligen ett djupt, hest ”kräi”
ägg	4-5 st matt blågröna
ruvningstid	25-28 dygn
flygga ungar	helt flygga först efter 8-9 veckor
föda	fisk, men även groddjur, ormar, insekter mm
bon	i höga träd nära vatten
antal par i Sverige	5400 (uppskattat 2012)
trend	fördubbling sen 1970-talet

Kan man ha ett förhållande till hägern, den som i halvmörkret flyger över Hjälmssjöns vatten utbristande i ett eller några enstaka hest kraxande, genljudande läten. Visst har du hört dem, lätena. Inte riktigt av denna världen. Ändå så bedövande verkliga!

En näthinnebild som jag sent glömmer var mötet med en fiskande häger. Det var säkert under sent 1960-tal, kanske något år in på 70-talet. Jag satt i fågeltornet vid Flinka sjö, det som stod nedanför bröderna Nilssons granbacke. En stämningsfull dag.

Ett lyckat fiskafänge. Foto: Seth Nilsson

Fick ögonen på en levande staty stående mitt i vassen. En häger, som fastfrusen i tiden, blixstill. Minuten efter satt en ganska stor gädda fast i den kraftiga näbben. Det var gäddslut. Det var det! Eftertänksamt lirkade den vuxna hägern fisken till rätta för att efter en stark näbbsträckning upp mot himlen skaka ner den skapliga fångsten genom halsen. Men där fastnade den. Rak som ett spett med halsen utsväld i spänn. Där stod min häger i halvannan timme. Det var tungt att lyfta med den lasten. Framtungt, inte kan man flyga med halsen dubbelvikt efter ett sådant lyckat fiskafänge.

Det är ibland roligt att botanisera i litteraturen när man ska porträttera en fågel. Sven Nilsson skildrar hägern med naturalistens 1800-talsögon i sin bok *Skandinavisk fau-*

na. *Foglarna* (1858). ”Jagt och fångst: Då de fiska eller stå och hvila sig i middagshettan, eller då de långsamt uppflyga, kan det stundom lyckas att bakom en gärdesgård o.d. komma dem inom håll. De äro eljest ganska rädda och försigtiga. Fordom hetsade man hägrar med jagtfalk. *Nytta och skada*: De förtära en mängd fiskyngel, och äro derigenom skadliga för dammar och sjöar. Köttet af de unga är ätligt.”

I Carl-Herman Tillhagens bok *Fåglarna i folktron* (1978) skriver författaren: ”Hägern är en helig fågel, säger man i Skåne. Den har också alltsedan antiken ansetts som en viktig orakelfågel. Grekerna ansåg den i hög grad lyckovarslande.”

Lennart Nilsson har i boken ”Orre, trast och trana – om fåglars namn” (2005) skrivit förklaringar till namnet häger: ”Ordet går tillbaka på ett indoeuropeiskt ord som härmade fågelns hesa rop, och språkvetarna har räknat ut att det bör ha låtit ungefär som kraikron. Det får nog sägas vara en god efterlikning av hägerns ganska osköna läte.”

Jag har svårt att låta bli att fascineras vid åsynen av denna mäktiga, tvåbenta storfiskare, denna tungt, sävligt och säreget flygande fågel. Man får tankar på en fågel som levt kvar från forna tider. Vissa kallar den elegant, vacker eller rent av ful. Säregen är den under alla omständigheter.

Janne Johansson

Trollsländan i färd med att lämna larvhuden. Foto: Patric Carlsson

Sandflodtrollsländans förvandling

I ett temanummer om vatten i Alcedo hör det förstås hemma med några rader om trollsländor. Som bekant lever trollsländorna nästan hela sitt liv i eller vid vatten och de återfinns i princip vid alla tänkbara vattenmiljöer. En del arter är nogräknade och kräver ett vatten av hög kvalitet, andra är mer opportunistiska och hittas mer eller mindre överallt. De senaste årens skånska trollsländeinventering har gett oss relativt god kunskap om de olika arternas utbredning i vår kommun. Undertecknad inventera-

de flera 5x5-kilometersrutor själv och några tillsammans med Nikolaj Winther Johansen och Gunilla Szabo Hansson. 2013 hade man ett inventeringsläger i Åsljunga och då gjordes också flera insatser för att få ett grepp om områdets trollsländefauna. Ytterligare några rutor har inventerats av för mig okända personer.

Jag tänker här inte gå in på själva inventeringen utan istället skriva några rader om en art, nämligen sandflodtrollsländan *Gomphus vulgatissimus*. Anledningen är att vi i våras äntligen fick fotograferat flera förvandlingar vid kanalen mellan Västersjön och Rössjön. Nikolaj och jag har i flera år försökt att pricka in rätt dagar för att få vara med om denna lite mystiska trollsländas metamorfos, men varje år har vi kammat noll. Arten har normalt en kort och koncentrerad förvandlingsperiod, kanske bara några enstaka dagar, så när man väl ser de första flygande individerna är det praktiskt taget redan för sent att leta efter kläckningar.

Sandflodtrollsländornas larver lever mestadels i rinnande vatten och även om den återfinns vid de flesta av våra vattendrag; Rössjöholmsån, Lärkerödsån, Pinnån, Lärkesholmsån m.fl. så har vi hela tiden mest fokuserat på kanalen mellan Västersjön och Rössjön. Nikolaj har nämligen hittat många exuvier där genom åren, alltså tomma larvhudar, och på ängen bredvid har vi flera gånger haft gott om fräscha, flygande sländor.

Vingarna pumpas upp med luft

I år hade Nikolaj tagit ut semester under den mest lämpliga tiden och kunde därför bevaka lokalen dagligen. Den 22 maj sågs de första individerna och sedan följde flera fina dagar. Förvandlingarna pågick i en hel vecka, förmodligen mera utdraget än normalt p.g.a. det kalla vädret. Flest räknade vi den 26 maj då det observerades 33 individer. Sammanlagt noterades något över 100 sländor.

Flodtrollsländornas förvandling avviker något från de flesta andra arters. Den kan nämligen även ske i horisontellt läge och om den sker i vertikalt läge så hänger aldrig sländan upp och ner som hos andra egentliga trollsländor.

Det blev många spännande observationer under veckan. Det fanns larver som kom upp ur vattnet och förvandlades direkt på marken bredvid åkanten. Det fanns de som vandrade iväg både fem och tio meter innan de hittade en plats de var nöjda med och det fanns larver som kröp upp 5-10 m i träden. Mycket obegripligt. Om man störde en larv som nyss kommit upp ur vattnet hände det inte sällan att den snabbt droppade tillbaka till ån. Vi fick se larver som attackerades av myror och det var också många som plockades av områdets nötväckor. Några individer kom aldrig ur sina skinn utan fast-

ande med en otillräcklig bristning i larvhuden. En larv kilade själv fast sig i en barkspringa. Metamorfosen fortsatte och där satt den ohjälpligt fast och fick inte ut sina vingar. Så småningom hittades den av myror. Det hände något spännande hela tiden...

Fullbildad (imago) hane av sandflodtrollslända

Larvtiden för sandflodtrollsländan är tre år. En dag är förvandlingsprocessen oåterkallelig och larven måste upp ur vattnet. Om vädret är gynnsamt sker hela kläckningen på kanske en timma, men under denna kalla vecka handlade det ofta om flera timmar. Risken att falla offer för fåglar eller insekter ökar då förstås mångfalt.

Vi fotograferade tiotals förvandlingar i olika stadier och det blev även en hel del filmat. Bilderna här är ett litet axplock.

Nu återstår det att finna äggläggande honor. Detta har vi ännu inte noterat...

Text och foto Patric Carlsson

Att upptäcka sitt hemmavatten

”Där! Ser du där!” Med handen pekar han under tystnad på krusningarna, de svaga böljevågor som avslöjar att en halvt osynlig öring gjort någon gir upp mot vattenytan till. Den ”flinka” Flinkabäcken har här ett långt, intressant strömmande parti innan den slutligen som tillflöde når Pinnåns nygrävda kanal. ”Såg du?” Handen visar försiktigt, snabbt flyttar sig tiden. Den kan vara som en pil, öringen.

Pinnån har fostrat åtskilliga Örkelljungafiskare under åren. Inte bara ”den med hela handen pekande” entusiasten Mattias Karlsson. Under många år efter andra världskrigets slut var Sven Pettersson en entusiastisk Pinnåfiskare. Under åren 1946-51 drog han upp 70-talet bäcköringar, där medelvikten de olika åren låg mellan 0,35 och 0,77 kg. Den öring som varit störst var den på 1,51 kg och som drogs upp 1949. Olle Sjöquist, Tommy Hansson, Bengt Christiansson och Peder Hansen är namn på andra Pinnåfiskare som kanske redan under 1950- och 60-talen ägnat timmar åt detta vattendrag.

Flugfiskare och öringdyrkare

Trots Mattias uppväxt i Eket, med Pinnån nästan bakom knuten, blev ändå de första fiskeäventyren förlagda till en liten bäck i Stavershult, belägen nära farfars och farmors gård. Här kunde de så levande vackra öringarna fångas med bara händerna,

berättar Mattias, nu mer än 30 år senare. Öringarna var skygga, gömde sig i kanterna av bäcken.

Mattias fick utlopp för sitt uppkomna fiskeintresse genom att tillsammans med sin två år äldre kusin vistas längs Stensåns vattenfåra, strax uppströms Sjöaltesjön. Mest minns han gäddorna som fångades, någon var på upp till 4 kg. Men visst fick de även lite abborre och mört. Och för den delen även enstaka öringar.

Fiskeintresset lades därefter på hyllan under ett antal år. Det var egentligen först kring år 2000 som engagemanget för det som rörde sig under vattenytan åter tog fart hos den nu 27-årige Mattias. Och det med besked. En av Mattias kompisar fick honom att komma i kontakt med Ulf, en kille som själv byggde flugspön! Detta blev starten till ett varmt vänskapsförhållande och till en upptäckt av ett hemmavatten: Pinnån!

Det var spännande att tillverka sitt eget flugspö. Men det var minst lika spännande att lära sig kasta med det. Det var en konst, det krävde finesse. Men Mattias var länge mycket skeptisk till att Pinnån skulle vara ett vatten värt att lägga sin tid på? Han hade utbildat mycken aversion mot ån över åren, detta ”mögiga vatten”. Och hur hade inte ån behandlats i samband med all vägbyggnation som gjorts, inbegripandes otidsenliga omgrävningar och kanaliseringar under flera årtionden. Dessa hade i stort pågått från 1980-talet fram till 2000-talet.

Kunde det verkligen vara spännande att fiska i Pinnåns vatten? ”Här finns väl ingen fisk!” Men fiskarvännen Ulf lockade på något vis med sig Mattias till att i alla fall provfiska i hemmavattnet. Och än idag har han levande minnen om hur det var att få den första Pinnå-öringen på kroken. Spontant var hans känsla: ”Vad vacker den är!”

Elfiskad bäcköring

Vännen Ulf var alltså verktyget för att få Mattias att sälla sig till flugfiskarnas skara. Och för den delen att också bli aktiv flugbindare på köpet. Flugbindandet är halva tjueningen, påpekar Mattias. Under de senaste 15 åren har många flugfisketimmor blivit förlagda nere vid Pinnåns förbibrinande vatten. Han har försökt lära känna sitt vatten, han har fiskat, men också bara betraktat och filosoferat. Hur fungerar fisken, öringen, i en miljö som denna.

Besöken vid ån har oftast varat mellan 2 och 3 timmar och ska man sätta en siffra på antalet dagsbesök per år så har de nog legat på drygt 50-talet.

Bäcköringen eller den stationära öringen, som den också kallas, är en mycket fascinerande fisk, påpekar Mattias. Den är revirhållande och finns i ån hela året runt. En

liten öring håller sig mestadels bakom eller intill en sten i grunt vatten. När öringen blir större har den ett större revir att röra sig inom. Förenklat kan man konstatera att öringen växlar mellan sin matplats och sin skyddsplats.

En spännande sysselsättning som Mattias inte vill gå miste om är den att studera när öringen vakar, när den snappar insekter från vattenytan. Detta äger speciellt rum när olika dagsländor kläcks, dvs. övergå från sitt nymfstadium i vattnet till sitt vuxen-

Öringen vakar efter sländor. Foto Mattias Karlsson

liv i luften ovanför. Viktiga sländor i detta sammanhang är bl.a. åsandsländan (*Ephemera danica*) och den gula forssländan (*Heptagenia sulphurea*). Åns insektsliv är mycket betydelsefullt för fisklivet.

Albins gammelgädda!!

Pinnåns öringbestånd har under den tid Mattias studerat detsamma trots allt blivit något bättre med åren. Men att det åter blivit sämre under de senaste 3-4 åren. I huvudsak är det dock relativt små bäcköringar som numera finns i huvudfåran, medan de tillrinnande småbäckarna ofta har bra fungerande lekmiljöer. Huvudproblemet är att Pinnån som sådan under årtiondenas lopp har blivit en så pass dålig livsmiljö för de uppväxande öringarna. Här finns verkligen mycket som kunde vara bättre!

För Eketbon Mattias har hans älskade flugfiske efter öring blivit nästan som ett sätt att leva; han har ägnat mycken tid åt att "bara" observera, fundera, att sitta still på olika ställen. Detta filosoferande har varit väl så viktigt och avkopplande som själva

Storfiskaren med sin fångst. Foto: Privat

fisket. Han drar heller aldrig upp sina öringar för att ta med dem hem till stekpannan; hans fiske är istället ett s.k. "catch and release"-fiske. Öringen släpps tillbaka i vattnet efter det att fisk och fiskare fått studera varandra en stund på tu man hand. Den viktigaste anledningen till att fiska "catch and release", är att en bäcköringsstam inte tål att man dödar fisken. En stor fisk, som är extra värdefull för leken (reproduktionen), kan vara upp till 15-20 år gammal. Fiskar av den storleken finns det inte många av. Plockar man bort en sådan dröjer det länge innan det blir en ny.

En extra rolig fiskedag var den tillsammans med den då fyraårige sonen Albin. De ställde sig för att fiska vid Åkarpbrons brofäste. Redan vid första kastet ut i ån nappade en stor öring! Därefter gick de över till andra sidan bron. Mattias gjorde lite småkast ut i ån, Albin fick veva hem. Men inga fler fiskar nappade. "Ska vi gå hem nu, det skymmer på", tyckte Mattias. Det tyckte inte Albin. Så kastan-

det och inlevandets fortsatte ett tag till. Och minsann, plötsligt satt där en fyrakilosgädda på kroken! Det var inte tal om "catch and release" den gången. En stolt fyraåring fick posera hemma i köket!

En slutreplik om Pinnån från Mattias kan vara denna: "Visst känner jag till mer spännande fiskevatten än Pinnån, men detta är ju mitt eget hemnavatten!"

Pinnån – diverse faktauppgifter

Pinnån är ett vattendrag som rinner genom stora delar av Örkellunga kommun. Ån har sina viktiga källflöden från området kring Stjärneholmssjön och från Brödsjön i Sällersås, men även från markerna norr om Vårsjö, mot Åkatorp till. Till Hjälmssjön rinner även vatten som kommer från Lärkesholmssjöarna och längre bort från Fjällramssjön.

Pinnåns åsträcka från Hjälmjön nedströms till utflödet i Rönneå är på de flesta håll ganska lugnflytande, men med avbrott för mer strömmande partier, exempelvis vid Bruket intill Örkelljunga samhälle, nedströms Kopparmölledammen och i området i anslutning till Skvattemölla. Ett mycket mäktigt vattenfall, ett av Skånes högsta, finns vid Källna och detta utgör ett effektivt vandringshinder för uppvandrande laxfiskar.

Kopparmöllaåns reglering 1909-10

En av de vattenregleringar som haft störst betydelse i kommunen är utan tvekan den som gjordes i Pinnån i början av 1900-talet. Lantbruksingenjören Wilhelm Ewe utförde den syneförändring som föregick fastställelsen 1911.

Pinnåns dalgång har haft stor betydelse för drivandet av jordbruk i denna trakt. Mader, våtmarker fanns länge i de lägre liggande partierna utmed vattendraget och det vinterfoder som man här kunde inhösta var av stor vikt. Byarna i området hade alla mark ner till ån, varigenom vattendraget utgjorde en gränslinje mellan olika byar.

En genomgripande förändring av vattendragets status kom att inställa sig i samband med att Kopparmöllaåns reglering från 1909-10 kom upp på dagordningen. Härigenom kunde de forna våtmarkerna torrläggas och uppodlas. Sänkningen av Pinnåns åfåra medförde förutom nedgrävning av åbottnen även en del utträtande av meanderslingor. Arbetet måste ha gjorts enbart med hjälp av ren mankraft. Ett antal årensningar har, under det sekel som gått, därefter gjorts allt eftersom behovet så påkallat. Den senaste rensningen lär ha genomförts under slutet av 1970-talet.

Fiskevårdsåtgärder på 2000-talet

Hjälmjöns/Pinnåns fiskevårdsområdesförening började, nästan hundra år efter den första reella regleringen av ån, att uppmärksamma vattendraget från sina utgångspunkter. En fiskevårdsplan arbetades fram av sötvattensbiologen Anders Eklöv, Håstad mölla, Lund. En biotopinventering gjordes av Pinnåns sträckning från samflödet med Rönneå upp till och med byarna Västra och Östra Spång.

Som en följd av Eklövs fiskevårdsplan satsade staten under åren 2008 och 2009 dryga medel för att om möjligt återge utvalda delar av vattendraget ett mer naturligt utseende. Detta har utförts genom att tillföra sten och blockmaterial i åfåran samt genom ökad beskuggning med hjälp av trädplanteringar. Framtiden får utvisa om detta var lovvärda insatser visavi åns öringbestånd.

I anslutning till restaureringsåtgärderna har under några år elfisken genomförts för att följa utvecklingen av de arter som finns i de aktuella åsträckorna. Öringen var tillsammans med elritsan, ”hunna-gäddan”, den mest frekventa arten i ån, varvid huvudparten bestod av 1-somriga individer på 70-100 mm. De övriga uppfiskade öringarna var mellan 150 och 200 mm och några har haft en längd på 275-300 mm. Därutöver påträffades enstaka individer av gädda, abborre, mört, ål, nejonoja och sandkrypare. Och på några håll kom dessutom signalkräftor att hamna i protokollen.

Janne Johansson

Fisklivet och kräftorna

Ett knappt 20-tal fiskarter finns noterade från kommunens sjöar och vattendrag. Bland dessa är abborre, mört, braxen och gädda de klart vanligaste. Om man även inkluderar vattendragen påträffas på flertalet håll fortfarande den eleganta bäcköringen.

Sulev Pull med en nätfiskad gös. Foto: Perry Vigelsbo

Gösen tillhör familjen abborrfiskar och en av de ekonomiskt viktigaste sötvattenfiskarna i Sverige, en eftertraktad delikatess. Längre tillbaka i tiden blev gösen utplanterad i Åslungasjön. Därifrån har den vandrat ner till Hjälmjön via Pinnån. Gösen har även utplanterats i Lärkesholmssjön under 1950-talet, tillsammans med siklöja, samt även i Vårsjön, dock utan större framgång.

Fiskbestånden i ett antal sjöar

I kommunens naturvårdsplan (1998) finns uppgifter om förekomsten av olika fiskarter i de större sjöarna; uppgifter som hämtats från bland annat länsstyrelsens provfisker:

Flinka sjö	abborre, gädda, mört, sutare, ål
Hjälmsjön	abborre, björkna, braxen, gädda, gös, karp, mört, sarv, sutare, ål
Lärkesholmssjön	abborre, braxen, gädda, karp, mört, sarv, siklöja, ål
Åslungasjön	abborre, björkna, braxen, gräskarp, gädda, gös, karp, mört, sarv, sutare, ål
Hultasjön	abborre, braxen, gädda, mört (ål?)
Store sjö	abborre, braxen, gädda, gärs, mört, ål
Svarta sjö	abborre, braxen, gädda, mört, sarv, sutare, ål
Vemmentorpasjön	abborre, braxen, gädda, mört, sarv, sutare, ål
Vita sjö	abborre, braxen, gädda, mört, sutare, ål
Fedingesjön	abborre, braxen, gädda, karp, lake, mört, ål
Köphultasjön	abborre, braxen, gädda, lake, mört, sutare, ål
Värsjön	abborre, gädda, gärs, gös, lake, mört, sutare, ål

Alla påträffade fiskarter tillhör klassen *Strålfeniga fiskar*, utom nejonögat som räknas till klassen *Nejonögonartade ryggradsdjur*.

Sandkryparen är en av de mindre karpfiskarna

Karpfiskar är den klart artrikaste fiskfamiljen i nordvästskånes insjövatten. Till denna familj räknas nämligen braxen, björkna, karp, gräskarp, mört, sarv, sutare, sandkrypare och elritsa. Braxen är noterad från alla medtagna sjöar förutom den igenväxta Flinka sjö och den stora, säregna Värsjön. Den snarlika björknan kan lätt förväxlas med braxen, men föredrar mer näringsrika vatten. Karpen (spegelkarp och fjällkarp) har länge odlats i dammar, men kan numera påträffas som gammelindivider i en del sjöar.

70-80-årig sådan har studerats i Lärkesholm. Mört och sarv är två andra karpfiskar med likartat utseende. *"Nu leker skallen"* var ett uttryck från uppväxtens år vid Hjälmsjön. *Skalle* är det danska ordet för mört! Sutare kom även den att under lång tid att hållas i fiskodling. Sandkryparen däremot är en liten, ganska sällsynt karpfisk, som påträffats i Pinnån. Elritsan är också en liten fisk som lever i stim och som i våra trakter kanske är mer känd under tillnamnet *"hunngädda"*. Otaliga andra dialektala namn florerar för denna art sedd över landet som helhet.

Abborrfiskar är en annan viktig fiskfamilj vilken representeras av just abborren, men också av gärs och gös. Tusenbröder kallas vissa abborrbestånd där individerna slutat växa och inte blir mycket mer än 10 cm långa; kanske beroende på näringsbrist och/eller brist på rovfisk. Sådana bestånd har vissa tider funnits i Hjälmsjön. Gärsen tycks bara vara noterad från Store sjö och Värsjön, våra största sjöar med förhållande-

Även gammalgäddan har varit liten

vis klart vatten. Gösen har genom inplantering fått individrika bestånd i Åslunga och Hjälmsjön (indirekt spridd via Pinnån), medan den mer sentida inplanteringen i Värsjön blivit mindre lyckad.

Gäddfiskar är i Sverige enbart representerad av just gäddan. Denna välkända art brukar även finnas ganska frekvent i flertalt större vattendrag, där den kanske inte "lurar i vassen", utan mer väntar i sin djuphåla.

Sikfiskar är en artfattig fiskfamilj i landet och företräds i våra sjöar enbart av siklöjan. Veterligt är det bara i Lärkesholmssjöarna den har setts och håller bestånd.

Lakefiskar är en familj med i huvudsak marint levande arter, dock med undantag för laken. Den omnämns i Nationalnyckeln som *"den enda torskartade fisken i svenska sötvatten"*. I uppräkningslistan ovan finns den listad i Fedingesjön och Värsjön, men har åtminstone förr setts i vattendrag som Pinnån och Stensån.

Laxfiskar är en omskriven, spännande fiskfamilj med representanter som lax, öring, röding och regnbåge. I Stensåns vattensystem finns möjligheter för vandrande lax,

men vandringshinder i form av gamla kvarndämmen hindrar densamma från att vandra vidare in i Stensåns källvatten som ligger i Örkelljunga kommun. Däremot påträffas i flera vattensystem, inte minst i Pinnåns, den stationära bäcköringen sen långa tider. I Pinnån kan ingen laxfisk vandra upp pga. de stora fallen vid Källna. Uppgifter finns om att uppfödda "foreller" har utsatts för att bättra på öringstammen under 1900-talets första hälft. (Forell är en öring som hamnat på matsedeln.)

Ålfiskar är en familj med bara ett släkte, med 15-talet arter, alla med likartat utseende. Alla arterna är katadroma (vandrande), de växer upp i sötvatten, men leker i havet. Den ål-art vi har i vårt land kan som synes påträffas i de flesta av kommunens vatten, fast något ålfiske bedrivs knappast längre. Undantaget är väl det uttag som om hösten görs i Pinnån, vid Bruket. Bortåt 30-50 ålar lär fångas per år.

Nejonögonfiskar är en säregen fiskfamilj med arter som likt ålar har en synnerligen långsmal kroppsform. Nejonögon tillhör gruppen rundmunnar, som är broskfiskar och

Flodkräfta. Foto: Perry Vigelsbo

anses vara primitivare än benfiskar. Både flodnejonöga och bäcknejonöga brukar nämnas som särskilda arter, men förs ibland in under samma "hatt". Nejonöga påträffas i Pinnåns vatten.

Fisket hade förr på sina håll en viktig roll i samhället och fiskerätten i byarna kom i regel att fördelas som en samfällad rättighet mellan gårdarna. Detta innebar att även gårdar som saknade strandrätt hade rätt att dra upp fisk ur vatten inom byns ägor. När

fiskevårdsområden (FVO) genom en lantmäteriförrättning ska bildas är det oftast skifteshandlingarna från 1800-talet som ligger till grund för utredningen av fiskerätten. Fiskekort till försäljning åt allmänheten brukar tillhandahållas i ett FVO.

Flodkräftan och signalkräftan

Flodkräftan var förr en väl spridd art i kommunens vatten och många är väl de som någon gång deltagit i tjuvfiske under mörka nätter längs Pinnåns och Hjälsjöns stränder. Värsjön är dock den sjö som onekligen har störst rykte om sig som kräftsjö.

Under mitten av 1980-talet drabbades flodkräftan i Pinnåns vattensystem av kräftpesten. Detta blev ett förödande slag och kom därigenom att förändra detta vattens växt- och djurliv. I augusti 2001 smittades också Värsjöns kräftor av pestens svampsporer och på bara 3-4 veckor tog den död på allt kräftliv i sjön.

Signalkräftan är en släkting till flodkräftan med hemortsrätt i Nordamerika. Den kan överleva kräftpesten men blir samtidigt bärare av dess sporer och därigenom ett farligt hot mot den ursprungliga flodkräftans fortlevnad. Signalkräftan har på sina håll tagits in även i Örkelljungas vatten, såväl lagligt som mindre lagligt, och kan idag påträffas på sina håll i Pinnåns förgreningar.

Värsjöns fiskevårdsområdesförening har allt sen pestutbrottet 2001 gjort stora insatser för att försöka återfå flodkräftan till sjön. Föreningens ordförande Martin Gustafsson meddelar att kräftstammen ökat rejält under senare år, men att den fortfarande ligger på en låg nivå. Uppfödning och inköp av flodkräftor för utsläpp i sjön har gjorts under tid.

Janne Johansson

Karusser, karpar och sutare

Fisklivet i sjöar och vattendrag har tidigare i historien utgjort en viktig proteinkälla för människorna i skogsbygden. Olika knep har tillämpats för att lura fisken att fastna i människans garn. Ryssjor och nät har tillverkats och brukats. Ett annat knep är det att odla sin egen fisk i dammar.

Hållandet av matfisk i dammar är känt redan från 500-talet f.Kr. i Kina och vid tiden för Kristi födelse anlade man även i romarriket fiskdammar av olika slag. I den läsvärda boken *Människan och faunan – Etnobiologi i Sverige 3* har Erik Degerman nedtecknat följande:

"Vi vet inte säkert när dammbruket kom till Sverige. Tveklöst finns det dock här i samband med klosterväsendet på medeltiden. En god fingervisning om var det fanns viktiga fiskevatten eller goda möjligheter till dammodling gav klosteretableringarna under den katolska tiden. Framför allt gällde detta Cistercienserorden (anm: Herrevadskloster grundades av denna orden), vars medlemmar inte fick äta kött av fyrfota djur. Deras kloster strävade efter att vara självförsörjande, speciellt vad gäll-

de sötvattenfisk eftersom sådan inte fick inhandlas. Under den katolska tiden i Sverige hölls sutare och ruda i dammar för att kunna tjäna som föda under fastan och de speciella fastedagar som fanns under året.”

Linné och Liewens dammar

Enligt litteraturen har alltså rudan (*Carassius carassius*) varit en fisk som brukats för dammkultur redan under medeltiden. Karpen (*Cyprinus carpio*) lär ha tagits in till landet i början av 1500-talet och det är ju också denna fisk som man, ibland tillsammans med rudan, förknippar med odling i dammar under i alla fall 1700- och 1800-talen. Mest berömd är Carl von Linnés skildring av sitt möte med översten Berndt Wilhelm von Liewen på Lärkesholm 1749, om dennes med åkerbruk kombinerade fiskodling:

”Dammarna sågos här flere och vidlöftigare än på någon annan ort. Landet norr om gården bestod endast av kala ljungbackar, emellan vilka lågo små fält och dälдер

Ännu ser man kanalerna mellan dammarna i Lärkesholm

med kärr, pussar och myror, som det eländigaste land i världen. Alla dessa dälдер voro hopgravne med kommunikationsgravar såsom dammen ovanför Falu gruva, och alla dessa kärr voro på nedra sidan uppdämde, att vattnet kunde efter behag innehållas, och under dämningarna voro rör, pumpstockar eller stenvälv, att vattnet kunde efter behag stängas och utsläppas.

.....

När dammarna således blivit upplagde, stämmes vattnet över hela myran, då vattnet utur kärret utlutar syran, fördärvar alla tuvor med gräset, så att jorden ej

behöver vändas. Emellertid släppas dit fisk, som går där och rotar i 4 à 5 år. Sedermera, då vattnet avsläppes, finnes jorden vara naken och svart som dy. Häruti sås råg, havra, gräsfrön, men korn växer ej gärna däruti. Dessutan föres hit sand, platsen dikas, tvärdikas, vältas, jorden hoppackas och gödes, då därav blir åker eller åtminstone den bästa äng med den härligaste gräsväxt. Men skulle någon varken vilja göra åker eller äng därav, kan dyen läggas i högar och blandas flodvis med gödsel att brännas och sedan utföras på åkren, då han giver den härligaste säd; ty all dy är ej annat än grov svartmylla, som blivit nedsköljd av kringliggande land och här bevarad i vattnet. Således kunna dessa kala backar, som icke föda av sig annat än en ljung, ty de hava ingen matjord, bliva gödde och bära den härligaste gröda.

.....

När dammarna blivit färdige, planterades karpar eller karusser (rudor) i dem dock ej mer, än att var fisk i uträkningen kunde äga 1 kubikfamn vatten, ty har han mindre vatten, föröker han sig väl men växer icke.”

.....

Linné nämner också ett annat sätt att utnyttja dammarna: ”SVANOR sades fångas på det sättet, att man sätter på en krok ett äpple, plommon eller dylik frukt, som flyter. Reven är bunden vid en i havet nedslagen påle, som icke är högre än vattubrynet. Mitt på reven är en sten fästad, som lägges överst på pålen. När nu svanen slukar plommonet, drager hon stenen neder av pålen, varföre hon måste sjunka ned med huvudet och dränkas.”

Karussedammar och Gustafsborgs dammar

Fiskodling som sådan tycks dock inte ha varit en utbredd verksamhet i bygden över lag, men granskar man skifteshandlingar från första hälften av 1800-talet kan man konstatera att i alla fall rudadammar fanns på sina håll i södra delen av Örkelljunga kommun. Namnet ”Karussedammen” är belagt från byarna Grytåsa, Stora Bjälkabyget och Västra Ringarp och det synonyma namnet ”Kroppedammen” finns antecknat från Årröd, Västrarp och Eket. Både karussa och kroppe/kräppe är alltså liktydiga namn för ruda. När dessa rudadammar i verkligheten anlagts är nog svårt att få reda på.

Anläggandet av fiskdammar kom senare att blomstra på Gustafsborgs egendom intill Perstorp. Här hade den från Tyskland härstammande Carl Wendt köpt in sig och så småningom (från 1879) påbörjat stora satsningar på dammbyggnationer och fiskodling av karp och sutare. Oscar Nordqvist skildrar, i en av de skånska hushållningssällskapens skrifter från 1933, denna era på följande vis:

”År 1879 kan man säga att dammhushållningens pånyttfödelse i Skåne inträffade. Då började nämligen godsägaren C. Wendt anlägga sina första karpdammarna på Gustafsborg i närheten av Perstorps järnvägsstation. Vid denna dammhushållning, som hastigt utvidgades, infördes moderna ändamålsenliga brukningsmetoder, som gjorde, att företaget blev vinstgivande. Efter godsägaren C. Wendts död har denna

dammkomplex blivit ytterligare förstörad av hans son ingenjör W. Wendt, så att den numera upptager en areal av c:a 1.150 tunnland. Den gamla långsamt växande "landtkarpen" har blivit ersatt av mera snabbväxande raser, men framför allt har huvudvikten börjat läggas på sutareodling, som för närvarande lönar sig bättre än

Karp fångad i Hjälsjön av Richard Tamanko. Foto: Perry Vigelsbo

karpodling. Exemplet från Gustafsborg har förmått flera lantbrukare i trakten att även anlägga fiskdammar."

En översiktlig titt på den Häradsekonomiska kartan från slutet av 1920-talet ger oss en vink om att fiskodling i dammar knappast varit en utbredd verksamhet bland markägarna i Rya, Örkelljunga och Fagerhults socknar. Enstaka dammar påträffas här och var, men mer sällan ses ett flertal dammar tillsammans.

Flera intilliggande dammar kan dock ses i Västra Flinka och i Lilla Bjälkabygget. Och norr om Örkelljunga tätort anlades under denna tid också några spridda fiskdammar, liksom i skogsmarken söder om Hjälsjön (Ö. Ringarp) och nere i Sånnestorp. Enstaka fiskdammar tycks dessutom ha förekommit i Långalt, Florshult och Västrarp.

Den fisk som odlades nu var nästan uteslutande karp och sutare. Mera om detta i artikeln om Edvin Johanssons fiskdammar i Lilla Bjälkabygget.

Janne Johansson

Edvin Johanssons fiskdammar

Från 1920-talet till 60-talet odlades det karp och sutare i Lilla Bjälkabygget helt nära gränsen mot Halland. Det var Edvin Johansson som var mannen bakom denna verksamhet. Edvin kom till världen år 1887 och växte upp på den gård som föräldrarna Beata och Janne Johansson ägde. Modern dog redan 1898, varefter fadern stod ensam med 8 barn, det yngsta bara fem år. Edvin hade sex systor, av vilka tre åkte över till Amerika. Han hade också en bror som hette Selander.

Denna artikel ska fokusera på Edvin och hans för hand grävda dammar en bit bort från gården. Faktauppgifterna har jag välvilligt kunnat inhämta från sonen Gunne Edvinsson. Gården i Bjälkabygget kom efter faderns död 1913 att ägas av Edvins syster Selma, fram till 1921 då Edvin köpte den av sin till Amerika utvandrade syster. Jordningsställandet av fiskdammar i grannskapet blev säkert inte verklighet förrän Edvin själv ägde gården och kunde bestämma som han ville.

Enligt häradsekonomiska kartan ("gamla ekonomen") fanns det, när detta kartblad rekognoscerades 1927-28, fyra olikstora dammar på Edvin Johanssons fastighet Lilla Bjälkabygget 3:2. Studerar man det ekonomiska kartbladet från 1968 ser man att det då

Edvin var också jägare och skinnhandlare
Foto: privat

fanns sex olika dammar, mer eller mindre i rad i anslutning till ett mindre vattendrag som därefter rinner ut i Lilla Stensån. Gunne påpekar att det funnits sex fiskdammar så länge han kan minnas, i alla fall från 1940.

Edvin Johansson levde ett långt liv, liksom hustrun Emma, han blev 96 år och var en aktiv tävlingsskytt, en passionerad jägare och alltså tillika en idog fiskodlare. Verksamheten med att dra upp karp och sutare för försäljning fortsatte ända in på 1960-

Häradsekonomska kartan (1927-28)

talet. När Gunnes bror Ture tog över gården 1958 skrev man så här i kontraktet: "Under Edvin Johanssons livstid förbehåller han sig nyttjanderätten och dispositionsrätten till de sex fiskdammar som befinna sig intill gränsen mot Bjälkabygget 1:2...". Under sextioalet trappades dock odlandet ner.

Karp och sutare till försäljning

Både karp och sutare var vid den tiden väl beprövade fiskarter att hålla i dammar. Jämför med vad som sägs i kapitlet *Karusser, karp och sutare* på annat ställe i tidningen. Att släkten Wendts satsning på karpodling på Gustavsborg vid Perstorp i viss mån även har satt avtryck i Örkelljungabygden är nog inte en överdrift.

Gunne berättar något om hur fiskodlingen i Bjälkabygget sköttes. Karpen som odlades bestod av både fjällkarp och spegelkarp. När man skulle avyttra fisken tappades vattnet ur, varvid fisken lätt kunde fångas. Man brukade i samband med att fisken togs bort låta dammen ligga torr under ett eller kanske två år. På så vis kom gräs att etableras på botten och detta blev till stor glädje när man åter lät vatten och fisk fylla dammen. Här trivdes fisken ypperligt!

När karpen nått viss storlek leker den. Plasket från de lekande fiskarna ("lekkarpen") kunde höras ända upp till gården, ca 300 m från dammen. Karpen var en fisk som växte bra, man pratade gärna om 2-somriga och 3-somriga karpar. Storleken på den fisk som sen såldes låg oftast på ca 1 kilo.

Vad Gunne kommer ihåg så såldes karporna till Borgmans fiskaffär i Helsingborg. De sålde i sin tur fisken vidare till judar som ville ha karp i samband med sitt nyårsfirande, någon gång i september eller oktober. Karpen skulle levereras levande till affären i Helsingborg där den släpptes i en bassäng. Tillvägagångssättet var följande: Sillalådor av storleken 40 kg fungerade som lämpliga förvaringsboxar till det levande godset. Här placerades alltså fiskarna, vilka försågs med emballage i form av drypande fuktig

En av Edvins fiskdammar. Foto: Perry Vigelsbo

vitmossa! Dessa ekipage skulle sen köras ner till Örkelljunga järnvägsstation för vidare transport till staden vid sundet. När Edvin 1954 köpte egen bil kunde han med sonen Tures hjälp köra karpen biledes till Helsingborg.

Om karpen växte stadigt i dammarna så var det sämre med tillväxten hos sutaren. Den huvudsakliga försäljningen av denna fisk var som yngel; för utplacering i sjöar.

Gunne vet att man flera gånger levererade sutare till Värnsjön, oftast var det ansamlingar på mellan 1000-1500 yngel som såldes. Andra fiskevårdsföreningar som köpte av Edvins sutare var exv. de som förestod vattnen Ottarpssjön och Ballingslövssjön nordost om Hässleholm.

Frågar man Gunne om han själv lät sig väl smaka av fisken, framhåller han att han klart föredrog sutaren före karp. ”*Den var en bra matfisk!*” Skulle han äta karp skulle det vara mor Emmas recept, i form av fiskbullar, som till hälften bestod av fett fläsk och till hälften av karp. Då kunde det bli smakligt.

Konkurrenser av olika slag

Edvin Johansson hade förstås även en del kontakt med andra som bedrev fiskodling i denna del av Skåne och Halland. Närmast de egna dammarna fanns på andra sidan hallandsgränsen, i Floalt, ett flertal fiskdammar som ägdes av Arvid Johansson (tillika fotograf). Och vid Attarps gräns mot Halland hade också Levin Magnusson odling av just karp och sutare. Andra likartade dammar fanns också i Östra Ringarp och i Västra Flinka.

Gunne nämner också far Edvins kontakter med fiskmästaren i Rössjöholm, Filip Ekman. Troligen hade denne gått på skola uppe i Aneboda. Så visst fanns det likasinnade att diskutera med! Ekman fick bygga sig ett hus på godsets marker, ganska nära Lärkeröd.

Goda matpaket samlade på begränsade områden, likt de i fiskdammar, får väl sällan vara i fred för andra varelser ute i naturen. Detta fick givetvis fiskodlaren i Bjälkabygget också erfar. Bland däggdjuren var det framförallt uttern och minken som var nyfikna på lättfångad mat. En halvt uppäten ål, som hittades intill dammarna, kunde skvallra om att sådana tjuvfiskare varit framme. Gunne minns att bror Ture gjorde försök att skjuta den skickliga uttern, men kommer inte ihåg om han lyckades. Uttern var inte lätt att få skott på. Då lyckades det bättre att med hjälp av fällor komma till tals med minken. Någon gång fastnade även mård i fällan.

Fiskgjusen är en ståtlig fågel och den var ibland på besök vid dammarna. Mer frekvent var hägerns fiskafänge och man gjorde på den tiden försök att hålla den borta. Men även hägern var svårjagad! Hade man fiskodling hade man på den tiden lov att skjuta hägern. Det blev dock bara några stycken som dödades, konstaterade Gunne.

Ålar och ängahöstnad

Vid slutet av vårt samtal kring fiskdammarna i Bjälkabygget halkade vi även in på andra angränsande ämnen. Ålar kom att vistas i dammarna, men de var aldrig inplanterade. När ”*ålen gick till*” på hösten kunde man i en ålakista på 1x1 m, placerad vid Ängadammen (längst i väster), plocka upp flertalet hala fiskar. De var ofta av en storlek på sju hg, men en gång fick de en ål på hela 18 hg. Då gjorde mor Emma god ålsoppa!

Rester av en gammal ålakista. Foto: Janne Johansson

Enligt Gunne så var den förbibrinnande Lilla Stensån inget direkt öringvatten. Och han har heller inte sett kräftor i detta vatten. Däremot har han fått upp lake där under sin uppväxt. Och gäddor kunde hålla till i ”*hölorna*”.

Ängahöstnad var ett arbete som ännu bedrevs in på 1950-talet på Edvins marker. Intill dammen längst i öster fanns ännu kvar dylika naturliga slätterängar och sådan mark fanns även intill bäcken nära gården. Arbetsgången var den att på våren brukade en äldre gumma komma och ”*risa*” ängarna. När slåtern sen skulle ske, efter den vanliga vallskörden, gällde det att hålla lien vass! Ängahöstnad var inget för nybörjare.

Liekarlar i Bjälkabygget var framförallt Edvin Johansson själv, men oftast brukade även Karl Jönsson från Björkeberg hjälpa till. Denne var morbror till Gunnes mor Emma. Sonen Ture fick också ställa upp ibland. När det småttiga, korta höet strax därefter skulle köras in, fick man ta på kareten på vagnen, ”*höstakareten*”. Gunne tror man höll på med denna ängahöstnad en bra bit in på 50-talet, kanske ända fram till 1958, då Ture tog över gården.

Janne Johansson

Människan och vattnen

En titt i backspegeln

Karussedammar, ålagårdar, järnbruk, skvaltor, tullmjölkvarnar och sågmöller ger alla en vink om den betydelse som nyttjandet av vattnet har haft under gångna tider allt sen medeltidens kolonisering av dessa skogsbygder. Dammfästen kan i många fall beskådas än idag. Blickar vi mer mot vår egen tid hittar vi istället ord som bad, flugfiske, fågelskådning, kanoting och ägandet av fritidsstuga. Denna artikel är alls ingen djupdykning i ämnet, men olika nedslag kommer att göras längs vägen.

Stenålderns årtusenden

Efteristidens landskap, den postglaciala tid vi ännu lever i, bestod i våra trakter under lång tid av ett vattenrikt landskap. Den underliggande berggrunden dominerad av gnejsartade formationer täcktes av olika tjocka lager med moräner och andra isälvsavlagringar. De mäktiga isälvarna kom med tiden att transformeras ner till beskedliga, nutida vattendrag som Pinnån och Stensån. Antalet sjöar var långt tillbaka i tiden också betydligt större. Detta kan man konstatera genom att undersöka dagens mossar och myrar, vilka från början ofta utgjordes av grunda sjöar. Årröds mosse i söder, till exempel, är en sådan f.d. sjö.

Stenåldersmänniskans förhållande till det markområde som dagens Örkelljunga utgör har under senare årtionden belysts genom de grävningar och forskning som Riksantikvarieämbetet UV Syd utfört i samband med det mycket omfattande motorvägsbygget genom kommunen. I boken *Stenåldersjägarna* (Knarrström, B. red 2007) tecknas en spännande bild av denna forskningsinsats. Till en början gjordes "omlandsstudier" med fokus inställt på att hitta boplatser vid sjöar i trakten. Och vattendragen har ju sen långt tillbaka i tiden "fungerat som viktiga kommunikationsleder för människan."

Bo- och fångstplatser från stenåldersjägarnas tid har dokumenteras från sjöarna Västersjön och Rössjön, men också från Hjälmjön, Lärkesholmssjön, Vemmentorpsjön, Fedingesjön och Hannabadsjön. Viltrikedomen i form av både däggdjur och fisk gjorde att sjöarna i denna nordvästskånska skogsbygd blev hemvist för ett antal jagande och fiskande stenåldersmänniskor. "Från inlandsboplatser med bevarat benmaterial vet vi att grytköttet under erteböllekulturen (anm: ca 5 000 f.Kr.) främst bestod av rådjur, vildsvin och kronhjort, och fisken av mört, björkna, gädda och abborre. Fisken kan ha metats, ljustrats eller fångats i mjärdar." (Knarrström, B. red 2007)

Böndernas skvalta

Permanent brukade gårdar tycks ha etablerats i Örkelljungatrakten kring skiftet vikingatid/tidig medeltid, ca 1000-talet e.Kr. I södra delen av kommunen, i Rya socken, kan dock sådana gårdar ha dykt upp redan under 300-talet. I samband med att pollenanalyser genomförts av arkeologerna har man kunnat fastställa dylika gårdsetableringar genom upptäckten av kontinuerlig förekomst av sädespollen på platsen.

"De första beläggen för kvarnar i Europa är från romarriket och vår tideräknings början. Kvarnen spreds sedan långsamt och hade på 700- och 800-talen fått en

Skvaltkvarn i Sönder Össjö i privat ägo. Foto: Janne Johansson

ganska vidsträckt utbredning i Västeuropa. Till Danmark och Skåne nådde vattenkvarnen på 1000-talet." (Myrdal, J. 2000)

Den särklassigt vanligaste kvarnen i skogsbygden i gången tid var den s.k. skvaltkvarnen. Den kunde ofta nyttjas av ägaren till endast en gård, men ibland kanske några granngårdar delade på nyttjanderätten. Kvarnen kallades i folkmun för skvalta, sqvatta eller kunde i officiella sammanhang också benämnas för husbehovsmjölqvarn.

Sigurd Svensson sammanfattar i en utredning om *Gamla vattenkvarnar i Hästveda socken* (Svensson, S. 1974) skvaltkvarnens liv så här: "Den lilla kyle- eller skvalt-

kvarnen var i skogsbygden länge helt dominerande som husbehovskvarn. Inrättningen var relativt enkel: ett liggande litet drivhjul med snedställda skovlar, som genom en uppstående järnaxel drev övre kvarnstenen (löparen) runt. Endast ett litet kvarnhus fordrades, och vattenkraften behövde inte heller vara så stor. En helt liten bäck som dämtes upp räckte gott för en skvalta ”wid wattuflod höst och vår”.

Kvarnar i handlingarna

Förekomsten av kvarnar i olika byar och under olika tider finns dokumenterad i olika handlingar och texter. 1671 års jordrevningsprotokoll, 1697-98 års kvarnsyn (Skånska kvarnkommissionen) och 1767 års ”Beskrifning öfver Christianstads Län” (Lorentz Gillberg) ger, liksom senare års skattnings- och häradsstyrelser, goda överblickar över var i socknarna det har funnits skvalt- och hjulkvarnar (se Kristiansson, R. 2002).

Nils-Arvid Bringéus skriver så här i sin bok om *Gästgiveriet i Örkellunga* (2000): ”Skvaltkvarnar (av samma ord som skvätta) förekom i Danmark under medeltiden på många håll så allmänt att varje bonde hade sin egen kvarn. Deras kapacitet var inte stor, men ännu under 1600-talet var de utan konkurrens från större skattlagda kvarnar i pastoratet. Palteboken från 1515 omtalar, som ovan nämnts att Sven Jespersön i Örkellunga hade ett möllefall till sin gård. Jordrevningsprotokollet 1671 omtalar att den dåvarande ägaren Sven Persson på Örkellunga nr 2:3 hade en skvattemölla tillsammans med klockaren och på den kunde man mala höst och vår.”

Roland Kristiansson har i sin faktarika bok *En gränssocken under krig och fred – Skånes Fagerhult i äldre tid* (2002) ett kapitel som handlar just om Kvarnar. I jordrevningsprotokollet från 1671 finns 12 skvaltor upptagna i Fagerhults socken. Knappt 30 år senare har kvarnbeståndet till synes ökat till 19 skvaltor (nogsamt redovisade i boken). Och Gillberg anger från sin redogörelse från år 1767 hela 31 kvarnar. Skifteshandlingarna under 1800-talet, innehåller ofta ägobegrepp som Qvarndammen, Mölledammen, Sågmölledammen och Hålledammen. Dessa namn anger otvetydigt förekomsten av en kvarn, oftast en skvaltkvarn, som vid den tiden funnits på en viss plats. Under 1800-talets gång upphörde i regel driften vid dessa husbehovskvarnar till förmån för de större, skattlagda hjulkvarnarna.

Skvaltans i Ingeborrarps. Foto: Perry Vigelsbo

En lantmäterihandling i samband med sänkningen av Jälla sjö 1880 visar på den forna förekomsten av ett flertal mindre kvarnar längs denna del av Pinnån: Jälla sjö ”har sitt utlopp genom en bäck, som, tagande sin början i dess vestra ända, genomlöper Åsljunga egor och utfaller i Åsljungasjön. Vid denna bäck äro fyra stycken mindre husbehovsmjölqvarnar eller så kallade sqvattor anlagda.” (Schalin, A.L. 1880). Dessa omnämnda sqvattor ska vid denna tid inte ha varit i bruk sen flera decennier. Förekomsten av flera skvattor efter varandra i samma vattendrag kan ses på flera håll. Flinkabäcken är ett annat sådant exempel.

Hjulkvarnen blir en för svår konkurrent

Sigurd Svenssons djupdykningar bland Hästvedas kvarnar har lett honom till denna slutsats: ”Ända fram till 1800-talets mitt var de flesta gamla husbehovskvarnarna i bruk. Även nya sådana tillkom. Många förblev skvaltkvarnar hela sin tid ut, medan några blev ombyggda till hjulkvarnar. Men efter 1800-talets mitt satte strukturförändringen in på allvar. De större kvarnarna drog nu till sig driften, och de små husbehovskvarnarna försvann en efter en, som varande sensamma och otidsenliga att använda.”

Kvarnhjulet i Lärka Sjöhult. Foto: Privat

Det var ju dock så att större hjulkvarnar kom att etableras på sina håll. Så här sammanfattar Nils-Arvid Bringéus situationen i våra trakter i sin bok om *Gästgiveriet i Örkellunga*: ”Husbehovskvarnarna hade vid 1700-talets slut börjat utkonkurreras av större s.k. tullmjölkvarnar, drivna av horisontella skovlar på ett stort hjul. På 1840-talet fanns sådana i Sonestorp, Sjöhult och Bruket, den senare ägd av von Reiserska stiftelsen, anlagd 1770. År 1843 byggde gästgivaren Carl Johansson en tullkvarn i Pinnån på samma plats där gästgivarvärdens gamla skvaltkvarn legat.”

Uppe i Fagerhults socken var det som nyss konstaterats mest bara husbehovskvarnar i form av skvaltor som uppförts. Roland Kristiansson nämner dock i sin bok att

gästgivaren Johannes von Wovern i början på 1800-talet lät uppföra en hjulkvarn vid den bäck som rinner mellan Fagerhultssjön och Fedingen.

En del större vattenkvarnar fanns på flera håll kvar ett bra tag in på 1900-talet. Detta gällde exempelvis för möllare Åkessons kvarn i Sånestorp, Brauns i Bruket (vid Pinån), Gästgivarkvarnen strax nedströms, Brauns i Lärka Sjöhult, Eliassons i Vångamöllan, Bosjöholms Mölla, Efraim Benjamin Nilssons kvarn i Dalsmöllan (Drakabygget), (såg-)kvarnen i Lilla Mattarp, Martinssons i Höjaholm, Norregårds kvarn i Yxenhult. Flera av dessa kvarnar och vattenhjul nyttjades för att mala säd (förmalning) och/eller såga stock.

Sågkvarnarna i skogsbygden

Att nyttja den kraft som finns i strömmande och uppdämt vatten är som nämnts en kunskap som kom söderifrån till Norden under tidig medeltid. Man lärde sig mala den säd man odlat eller kanske inhandlat från slätten. En annan naturprodukt är som be-

Ramsågen tuggar sig igenom furan. Foto: Janne Johansson

kant skogen, träden. Att ta till vara på de välväxta furuträden eller på bokarna och ekarna blev under lång tid ett viktigt sätt för att klara livhanken i skogsbygden.

Roland Kristiansson skriver i sin bok om Skånes Fagerhult: "Redan i 1524 års jordebok för Helsingborgs län framgår det exempelvis, att varje kronobonde i Fagerhult

hade att leverera 1 tylt bord till kronan, det vill säga 1 tolft (12 st.) plank. Denna skyldighet gällde oförändrat till långt in på 1600-talet. Den plank som levererades var inte sågad utan bilad. I länsräkenskaperna används ibland uttrycket "hogen bordt", det vill säga huggen plank.

Därefter tillägger Kristiansson att man inte vet när de första vattendrivna sågverken i Norra Åsbos skogsbygder kom att upprättas, men noterar att man i Yxenhult, enligt jordrevningsprotokollet från 1671, kunde såga upp till 10-12 tolfter under ett år. Man kunde där nyttja Flåssabäcken som rann upp ute på Flåssmyr. I skriften *Kulturmiljöer i Skånes Värsjö och Yxenhult* (1988) framhåller man att en av häradets första sågmöllor uppfördes i Yxenhult.

Enligt Gillbergs beskrivning från 1767 fanns 11 sågkvarnar i socknen, uppdelade enligt följande: Yxenhult 4 sågkvarnar, Stjärneholm 2, och vardera 1 i Fagerhult, Skinningsholm, Killhult, Sandsjöholm och Porkenahult. Antalet ska kring 1825-27 ha stigit till 18 sågkvarnar, varvid det nu även ska ha uppförts 3 sådana i Sönder Össjö. Mer om dessa i ett annat kapitel!

Värsjö- och Vittsjösågarna

Lennart Olandersson, bördig från Värsjö, har forskat en del kring sågmöllorna/sågkvarnarna i trakten. Fokus har han dels lagt på sågkvarnarna i byn Värsjö, men hans studier har också berört kvarnar i Vittsjö socken: "Jag har tittat lite på vad som finns nedtecknat om de många små vattensågarna, som fanns här och där kring byarna i trakten. Vattendelaren nord-syd går där, varför det fanns ringa tillgång till vatten, men desto flera sågar, eftersom man måste utnyttja minsta lilla fall. För Värsjös del fanns det sex sågar, som bönderna måste dela på och utnyttja på bästa sätt. Tyvärr har jag inte lyckats att hitta uppgifter om storlek på dem. I slutet av 1700-talet kom nämligen myndigheterna på, att man kunde beskatta dem och började inventera dem. För Vittsjös del finns sådan dokumenterad, det fanns närmare 60 st i socknen."

Startandet av de förhållandevis små sågmöllorna var säkerligen betydelsefulla steg för överlevnaden på traktens skogshemman. Att skattläggning av desamma kom att göras av den tidens statsmakt var kanske inte oväntat. Enligt Lennart Olanderssons forskning var det bara "möllorna" i Vittsjö socken, jämte några i Norra Åkarp, som dokumenterades när denna inventering genomfördes 1796.

Byn Lehults sågmölla finns omskriven på detta sätt: "... en dem samfällt tillhörig en- och grovbladig såg, som efter deras uppgift, är för 12 år tillbaka anlagd, utan därtill sökt eller erhållit tillstånd. Detta sågverk är i synnerhet till åboarnas eget huslag inrättat, och kunna de endast om vartiden härav sig med någon nytta betjäna, medan der ringa här finnes om vintern bottenfryser." Ett uttryck som annars omnämns för flera av sågarna är att de ska vara "från urminnes tider anlagd". Vad man nu kan avse med en sådan tidsangivelse.

Lennart har alltså gjort intressanta renskrivningar av dessa Vittsjöprotokoll, varvid uppgifter finns om bl.a. storleken på vattenhjulet (ca 2 alnar långt, 1½ alnar brett),

sågvagnen (11-13 alnar lång, 1-1½ alnar bred) och sågbladet (ca 2 alnar långt). Längden på de stockar som kunde sågas låg på mellan 8 och 11 alnar, vilket ju motsvarar en längd på 4,8 till 6,6 meter. Ansenliga längder kan man tycka. Här finns också uppgifter om hur stort vattenfall som kunde utnyttjas vid respektive kvarnplats, oftast var detta 1½ alnar högt (0,9 m), men i Boalt fanns ett fall med en höjd av hela 1,65 m.

I sammanhanget kan det vara av intresse att återge vad Sune Stureson i Yxenhult fått sig berättat om äldre tiders sågar, när det grova, hemmasmida sågbladet långsamt arbetade sig fram genom stocken: *”Det gick inte fort när man skulle såga. Bengtsson kunde tala om att man kunde sätta i en stock och sen kunde man gå hem och dricka kaffe... och när man sen kom tillbaks var den sömnen skåren. Men det gick ju ändå fortare än att hugga ut det för hand.”*

Sågmöllan i Sönder Össjö – livs levande!

Den bevarade sågmöllan i Sönder Össjö. Foto: Perry Vigelsbo

Tänk så föredömligt! Senast i drift på 1920/30-talet. Återinvigd den 4/6 1978. Och kan ännu ses i drift i samband med särskilda visningar! Vattensågen i Sönder Össjö. En såg som unikt nog ligger på sin ursprungliga plats.

Ruben Svensson från Smedhult kom att bli den drivande kraften när sågen rustades upp för att bevaras in i framtiden. Med god assistans av Åke Karlsson från Långalt. Sågen, sågbyggnaden med avstyckad tomt, kunde övertas av Skånes Fagerhults Bygdegårdsförening redan år 1974.

Det fanns hela 6 fastigheter som dessförinnan hade andelar i sågen. Nämligen Sönderössjö 8:6 Sjöbergs, Sönderössjö 8:12, 8:13 Axel W Gustavsson, Sönderössjö 8:14, 7:25 Lennart Christiansson, Sönderössjö 8:15 John Karlsson, Sönderössjö 8:16, 8:17 Artur Johansson, Sönderössjö 12:1 Lars Erik Persson.

I en skrift från 2010 har Jimmy Juhlin Alftberg & Cissela Olsson från Regionmuseet i Kristianstad kortfattat beskrivit sågen med följande ord: *”Sågen är en vattendriven, enkelpostad ramsåg av ålderdomlig konstruktion som faller under kategorin husbehovssågverk.”* Det sägs vidare att denna typ av sågkvarn var vanligt förekommande under 1700- och 1800-talen. Sågen i Sönder Össjö anses ha ett mycket högt kulturhistoriskt värde och troligtvis är den en av få som fortfarande kan drivas med hjälp av vattenhjul. Det framhålls också att det fortfarande finns *”ett ålderdomligt, handsmitt sågblad postat i ramen”*.

Enligt Lorents Gillbergs beskrivning av Kristianstads län 1767 ska inte mindre än sju kvarnar ha omnämnts från Sönder Össjö, men däremot ingen såg. I början av 1800-talet ska däremot hela tre sågkvarnar ha funnits i byn, varav en byggts 1780 och de två andra 1801. Och enligt handlingarna till den skånska rekognosceringskartan (1812-20) ska det nu ha tillkommit ytterligare en sågkvarn, det fanns då sammanlagt fyra skvaltkvarnar och fyra sågkvarnar i Sönder Össjö.

Om man studerar de handlingar som framtogets vid laga skifte på 1840-talet ser man tydligt att tre olika ”sågmöller” fanns vid denna tid. Olika stora dammar syns på kartan, liksom symboler för byggnader. Sågmölla var det ord man använde som term istället för sågkvarn eller vattensåg.

I oktober i år gick Kurt Arne, Perry och undertecknad en rekognosceringstur uppströms det lilla vattendraget, med start vid den bevarade sågen, sågmölla nr 1 på skifteskartan. Dagens sågbyggnad hade just fått nytt sticketak bekostat av Länsstyrelsen. Vårt mål för dagen var att efterforska var tidigare kvarnar varit belägna. I höjd med kanten av åkern intill hittades första dämnet. Själva bäcken är numera dikad och

Underfallshjul. Foto Kurt Arne Johansson

massorna ligger i en vall. Platsen tycks stämma bra med sågmölla nr 2 på skifteskartan. Därefter hittas ytterligare ett dämme en bit uppströms, ett dämme som vi inte blir helt kloka på. Slutligen når vi fram till det sista dämmet, här har sågmölla nr 3 på skifteskartan legat. Och här har en större vattenmängd kunnat uppdämmas. Området är dock ganska flackt, grunt. Idag finns rikligt med pors och blåttäl på platsen.

Skånska järnbruk i äldre tider - vattenkraftsbaserade

De skånska skogsbygderna försåg det danska riket med järn under medeltiden och även fram till det svenska övertagandet. Järn var viktigt inte minst i samband med militära eskapader. Kopparmöllan nere i Stidsvig var ursprungligen en ”järnhytta” och

tillverkningen där av brukbart järn var av stor betydelse för den danska krigsmakten i form av kanoner, kanonkulor m.m. Detta verk drog nytta av den vattenkraft som kunde utvinnas från den förbörinande Pinnån.

Som bekant kom även Örkelljunga trakten att hysa några mindre järnbruk under en tid. Köpenhamnaren Jakob Petz erhöll 1650 kungligt tillstånd att uppsätta en hammarmölla vid Pinnån i Örkelljunga och en masugn uppe vid Healtebäcken norr om Fedingsjön. På en lantmäterikarta från

Brukets kvarn. Foto: Perry Vigelsbo

1662 finns Lärkesholms järnbruk noterat, vilket var beläget i Lärkesholmsån helt intill Lärka Sjöhult. Bo Strömberg med kopplingar till Riksantikvarieämbetet har i olika sammanhang skrivit om dessa verksamheter.

En föregångare till Bo Strömberg var Carl Sahlin. År 1939 publicerade denne forskare artiklar om ”Skånska järnbruk i äldre tider”. Några saxningar i boken ska göras:

Om Järnhyttan, sedermera kallad Kopparmöllan: ”Detta till åldern det säkerligen äldsta av de skånska järnbruken var ursprungligen och under ungefär ett århundrade ett danskt kronobruk, vars huvudsakliga tillverkning utgjordes av krigsmateriel, fastän stångjärn, mindre gjutgods etc. även, ehuru i mindre mån, samtidigt hörde till dess produkter. Under en senare period förändrades bruket till kopparhammare och ännu senare utökades driften med manufaktursmide på järn. Verket, som torde vara anlagt i slutet av 1400-talet, fortsatte sin industriella verksamhet till år 1872.”

Om Örkelljunga bruk: ”En industriidkare i Köpenhamn vid namn Jakob Petz erhöll av danske kungen Kristian IV den 16 nov . 1646 formligt tillstånd att ”opsette en Hammermølle wed Örkelljunge i Helsingborgs lehn udi wort Land Skaane”, såsom det

ordagrant heter i privilegiebrevet. Däri sägs också, att brukets uppgift skulle blia att ”slaa jern udaf det Osmund, der omkring findes”.

Om Fedingshults masugn: ”Den ovannämnde Jakob Petz och hans medintressenter i Örkelljunga hammarmölla erhöilo den 10 augusti 1650 danskt kungligt privilegium på anläggande av ”en ny Masoffn påå Fiedingfeltz och Sandfeltz strömme och Grund”. Denna plats har låtit sig identifiera med nuvarande kvarn- och sågplatsen vid den å, som flytande norrut bildar utlopp för Fedingsjöns vatten i Skånes Fagerhults socken.”

”Och beträffande byggnaderna vid vattenfallet i ”Fidinge å” säges att därstädes ligga en skvaltemölla och en sågkvarn, ”som ännu intet är rätt färdig”, den sistnämnda hörande till Sonnalt (d.v.s. Sandhult) i Göinge härad. Och så tillägges det: ”På samma ställe, där dessa kvarnar äro byggda, har före detta stått en masugn, vari allt det järnet smältes, vilket sedan vid Örkelljunga hammar blev utsmitt. Malmen togs i Stora sjön ... i de danskes tider hafver det i socknen varit en masugn, vid en gård som heter Fedingshult, som nu är ganska ruinerat, och i det stället hafver en ryttare sammanstädes bygdt upp en sågqvarn och sqvaltemölla, men sågqvarnen ligger i Göinge härad...”

Till slut ett kortare citat från Bo Strömbergs artikel om ”**Lärkesholms järnbruk – ett frälsegods del i ett protoindustriellt landskap**” (Bringéus red 2010): ”Platsens lokalisering tyder på att Lärkas brukare velat nyttja myrmalmsförekomster i våtmarks- och kärrområdet längs Lärkesholmsåns flöde i väster samt sjömalm från Lärkesholms- och Lillsjön i öster. Lokaliseringen var dessutom till stor fördel då vattenkraft kunde nyttjas för att driva bläster till ugnar och/eller hammare för primärsmide.”

Källor

- Bringéus, Nils-Arvid 2000: Gästgiveriet i Örkelljunga.
 Bringéus, Nils-Arvid (red.) 2010: Lärkesholms gods och von Reiserska stiftelsen.
 Johansson, Kurt Arne: Muntligen.
 Knarrström, Bo. (red). 2007: Stenåldersjägarna.
 Kristiansson, Roland 2002: En gränssocken under krig och fred – Skånes Fagerhult i äldre tid.
 Myrdal, Janken 2000: Jordbruket under feodalismen 1000-1700. Det svenska jordbrukets historia.
 Olandersson, Lennart: Privat efterforskning.
 Sahlin, Carl 1939: Skånska järnbruk i äldre tider.
 Schalin, A.L. 1889: Handlingar angående undersökning av Jälla sjö. (Lantmäteriet)
 Strömberg, Bo. 2008. *Det förlorade järnet. Dansk protoindustriell järnhantering.*
 Svensson, Sigurd 1974: Gamla vattenkvarnar i Hästveda socken.
 Torkelsson, Erik: Muntligen.
 Wanby, Karen & Åström, Hans 1988: Kulturmiljöer i Skånes Värjsjö och Yxenhult.

Janne Johansson

Julpristävling

Årets tävling är en omröstning för att utse det bästa omslaget. Bland de som röstar på det vinnande omslaget lottar vi ut ett antal priser. Några omslag presenteras här, men alla finns att beskåda på vår hemsida (ORKELLJUNGANATUR.SE/ALCEDO). Givetvis kan man rösta även på detta nummers omslag.

Ert svar vill vi ha senast den 1 maj via e-post eller brev till: leif.sigbo@telia.com respektive Leif Sigbo, Bjäregatan 3, 286 31 Örkelljunga.

Styrelse, avgifter m.m.

Örkelljungabygdens Natur, krets av NF

Ordförande	Patric Carlsson, Harbäckshult 1654, 286 91 Örkelljunga, 070-744 35 50, carlsson_patric@yahoo.com
Vice ordförande	Janne Johansson, Ingas väg 7, Ö. Ringarp, 286 91 Örkelljunga, 0435-501 31, janne_ringarp@telia.com
Kassör	Leif Sigbo, Bjäregatan 3, 286 31 Örkelljunga, 0435-522 32, leif.sigbo@telia.com
Sekreterare	Eva Persson, Ingas väg 7, Ö. Ringarp, 286 91 Örkelljunga, 0708-30 14 27, evahenny@hotmail.se
Ledamot	Björn Herrlund, Ekorstigen 3, 286 35 Örkelljunga, 070-951 53 23, bjornherrlund@gmail.com
Ledamot	Lena Ottosson, Hässleholmsvägen 47, 286 35 Örkelljunga, 0435-511 03, lena@ottosson.net
Ledamot	Christer Sandén, Bladvägen 2, 286 72 Åsljunga, 0435-46 05 38, christ.sanden@gmail.com

Medlemsavgifter för år 2016

295 kr	Medlem i Naturskyddsförening (NF), Naturskyddsföreningen i Skåne och Örkelljungabygdens Natur. Du får tidningen "Sveriges Natur" i färg, med normalt sex nummer per år och med en upplaga på 200 000 samt Alcedo tre gånger per år.
365 kr	Familjemedlemskap i NF (fritt antal medlemmar på samma adress).
150 kr	Lokal medlem i Örkelljungabygdens Natur. Vilket innebär att medlemsavgiften täcker framtagningen och distributionen av tidningen Alcedo tre gånger per år.

Har du e-post eller tillgång till Internet, finns stora möjligheter till ytterligare information. Skicka ett brev till info@naturskyddsforeningen.se och fråga vad de kan erbjuda!

Studiefrämjandet är det studieförbund som vi i Naturskyddsföreningen utnyttjar vid anordnande av studiecirklar. Distriktskontor finns i Hässleholm (0451-140 90) och därifrån kan vi även få stöd till täckandet av föredragskostnader samt till tryckandet av exempelvis denna medlemstidning.

www.orkelljunganatur.se

Beta Tryck 070-555 91 33